

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки

Концепція навчання української мови учнів ліцею

Київ
Педагогічна думка
2019

УДК 373.5.016:811(072)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 13 від 28 листопада 2019 р.).*

Рецензенти:

Васьківська Г.О., доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України.

Караман С.О., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Омельчук С.А., доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи Херсонського державного університету.

Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.

Концепція навчання української мови учнів старшої школи / за заг. ред. д-ра пед. наук Н.Б. Голуб. – К.: Педагогічна думка, 2019 - 56 с.

ISBN 978-966-644-523-3

Концепція навчання української мови учнів старшої школи розкриває шляхи виховання компетентного мовця, національномовної особистості.

Окреслено теоретико-методологічні засади компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею – філософські, дінгвістичні, психологічні, педагогічні, лінгводидактичні.

З'ясовано суть компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею. Особливу увагу приділено тексту як засобу реалізації завдань шкільної мовної освіти, компетентнісно орієнтованому підручнику як засобу формування компетентного мовця, освітнім досягненням учнів з української мови в контексті компетентнісного підходу.

УДК 373.5.016:811(072)

ISBN 978-966-644-523-3

© Інституту педагогіки НАПН
© Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.
© Педагогічна думка, 2019

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Мета і завдання навчання української мови учнів ліцею	6
2. Роль і значення української мови в житті людини	8
3. Особливості структури програми “Українська мова” для учнів 10-11 класів (рівень стандарту).....	10
4. Теоретико-методологічні засади компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею:	15
4.1. Філософські засади	15
4.2. Психолого-педагогічні засади	18
4.3. Лінгвістичні й соціолінгвістичні засади	24
4.4. Дидактичні, лінгводидактичні засади	26
5. Суть компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею	30
6. Текст як засіб реалізації завдань шкільної мовної освіти	39
7. Компетентнісно орієнтований підручник української мови	42
8. Освітні досягнення учнів ліцею з української мови в контексті компетентнісного підходу	48

ВСТУП

Н.Б. Голуб

У Законі України “Про освіту” сказано: “Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації...”

Метою освіти Закон визначає “всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей”.

У цьому контексті основний орієнтир освітнього процесу – особистість, здатна саморозвиватися. Понад 10 років увага вітчизняних і зарубіжних учених-психологів, педагогів, дидактиків, методистів зосереджена на розробленні ефективних механізмів формування компетентного учня, готового повноцінно соціалізуватися, бачити своє місце і визначати роль, спроможного впливати на суспільство й активно долучатися до всіх його процесів. Незважаючи на очевидний поступ теорії питання, практично компетентнісний механізм досі не вдається повноцінно запустити.

Перелік ключових компетентностей дає підстави стверджувати, що освіта і її суб’єкти є засобами формування здорового громадянського суспільства. Відповідно кожен випускник має усвідомлювати себе, свої властивості, схильності, мати уявлення про суспільні процеси, про все, що його оточує, уміти оцінювати й засобами критичного мислення формувати систему власних ставлень.

Слабким місцем традиційних методик є зорієнтованість на академічні досягнення. Тягlosti цієї зорієнтованості додають невідповідні завданням результати/показники освітніх досягнень учнів і критерії вимірювання їх. Учні засвоюють величезні пласти теорії, що перебуває на зберіганні в нетривалій пам’яті. Її вистачає на період складання ЗНО.

Школа формує активного, ініціативного, креативного громадянина, який завтра має долучитися до прийняття багатьох важливих рішень, а саме: Кого я делекую до законодавчого органу своєї країни? Скільки державних мов має бути в Україні? Який проект Закону про мови треба прийняти? Якою мовою потрібно навчати українських школярів і студентів? Хто представлятиме Україну на Євробаченні? Чи потрібен мораторій на продаж землі? Суржик – це добре чи погано? та ін.

Результати досліджень відділу навчання української мови та літератури засвідчують, що багато суспільно й життєво важливих проблем перебувають поза увагою школярів, а отже, і вмотивованого ставлення до них не сформовано. Ставлення визначає поведінку, робить кожен вчинок і вибір усвідомленим. Якщо ж дитина не навчена мислити й аналізувати, якщо думка не є продуктом її зусиль,

операцій, тоді вона стає розумово лінивою, звикає споживати готову думку, яку формує для неї оточення. У результаті людина стає схильною зазнавати впливів, маніпуляцій.

На які зміни має бути спрямована компетентнісно орієнтована методика навчання української мови? Передусім на зміну ставлень. Ставлення учня до себе як суб'єкта шкільної мовної освіти. Ставлення учня і вчителя до української мови. Ставлення вчителя до учня як повноправного суб'єкта освітнього процесу.

Сприймання мови як складної системи, усі механізми якої необхідно вивчити, хибне. Визначивши для себе цілі в засвоєнні мови – стати компетентним мовцем, патріотом своєї країни, освіченою людиною, пізнати світ, заявити світові про себе, знайти своє місце в суспільстві тощо, – учень по-іншому буде ставитися до кожного уроку, уявлятиме його як поступ у цьому формуванні, як майданчик, де набувають досвіду послуговування мовою, де вчать долати сором'язливість і стають комунікабельними, цікавими для інших, де засобами мови гармонізують свій простір. Прагнучи бути патріотом України, учень засобами мови намагатиметься ідентифікувати себе з українським народом, щиро вболіватиме за долю мови, реагуватиме на спроби її приниження, упослідження; долучатиметься до процесу засвоєння й популяризації її культури, розбудови власної мовної картини світу.

Чинна програма своєю структурою орієнтує на нові досягнення, результати українськомовної освіти, вона дає нам чіткі настанови у вигляді 4-ох змістових ліній, однак на практиці вони не є рівноцінними, оскільки в полі зору вчителя системно перебувають мовна і мовленнєва.

Результативними показниками шкільної мовної освіти мають бути не сухі цифри балів ЗНО, а сформовані в учнів мовна стійкість, мовний смак, лінгвокреативність, наявність багатого досвіду послуговування мовою, ціннісне ставлення до неї. Як мірило досягнень закладу освіти з української мови необхідно визначити сформоване в ній сприятливе середовище, у якому українська мова панівна, де цю мову не принижують і не висміюють, де сприймають її як одну з найвищих національних і державних цінностей, де всі вчителі говорять літературною українською мовою.

Отже, навчання української мови має на меті виховання компетентного мовця, національномовної особистості, у якій сформоване уявлення про себе як суб'єкта життя і найвищу цінність на Землі, про соціальний устрій, ціннісне ставлення до багатовікових норм культурного життя, до природи як спільного дому людства, активна життєва позиція; готовність захищати й утверджувати в суспільстві способи життя, гідні Людини.

1. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

О.М. Горошкіна

Динамічні глобалізаційні, інтеграційні та інноваційні процеси, що відбуваються сьогодні в суспільстві, актуалізують пошук шляхів формування високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості, яка має значний внутрішній потенціал для самореалізації, самоорганізації, самовдосконалення. Тому пріоритетним стає не просто засвоєння знань, набуття низки вмій і навичок, а розвиток компетентної мовної особистості учня, його інтелектуальних і творчих здібностей, ціннісних орієнтацій.

Розвиток компетентної мовної особистості – це не супутній і стихійний продукт процесу навчання, а його мета і результат.

Загальновідомо, що мету навчання реалізує освітній заклад, суспільство ж формує соціальне замовлення. Суб'єкти освітнього процесу мету навчання української мови розуміють по-різному: для вчителя її визначає чинна програма, для значної частини учнів метою навчання є успішне складання ЗНО. У цьому контексті зазначимо, що, відповідно до матеріалів, оприлюднених експертами Всесвітнього економічного форуму в Давосі, для здійснення успішної професійної діяльності важливим є певний набір ключових навичок [4], які наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Ключові навички у 2015 та 2020 рр.

2015 рік	2020 рік
1. Комплексне розв'язання проблем	1. Комплексне розв'язання проблем
2. Взаємодія з людьми	2. Критичне мислення
3. Уміння керувати людьми	3. Креативність
4. Критичне мислення	4. Уміння керувати людьми
5. Уміння вести переговори	5. Взаємодія з людьми
6. Контроль якості	6. Емоційний інтелект
7. Орієнтування на клієнтів	7. Уміння формувати власну думку та приймати рішення
8. Уміння формувати власну думку та приймати рішення	8. Орієнтування на клієнтів
9. Уміння слухати й запитувати	9. Уміння вести переговори
10. Креативність	10. Гнучкість розуму (вміння швидко переключатися з однієї думки на іншу)

Як видно зі змісту таблиці, в умовах динамічних соціальних змін змінюється й пріоритетність навичок, потрібних для успішної професійної діяльності, комфортного існування людини в суспільстві. Це впливає на визначення мети навчання української мови в ліцеї.

Компетентнісно орієнтована методика навчання української мови, урахувавши соціальні виклики, спрямована на виховання національномовної особистості учня шляхом формування предметної і ключових компетентностей, розвитку в нього критичного мислення, емоційного інтелекту, лінгвокреативності.

Мета компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови полягає в забезпеченні дієвості процесу формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой, креативної мовної особистості. Відповідно до напрямку профільного навчання (рівень стандарту) визначено такі *завдання* навчання української мови учнів ліцею:

- формування ціннісного ставлення до української мови як державної мови України;
- формування предметної і ключових компетентностей;
- формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, системи загальнолюдських, національних, особистісних ціннісних орієнтирів;
- навчання засобами мови пізнавати світ, облаштовувати гармонійне співіснування в ньому, зберігати й передавати культурну спадщину, виражати емоції й почуття, розв'язувати життєві проблеми;
- формування мовленнєвої культури, раціональної мовленнєвої поведінки;
- розвиток логічного і критичного мислення, творчої уяви;
- формування мовного смаку, мовного чуття і мовної стійкості, сприяння усвідомленню краси й естетики української мови [2].

Для цього вчителів-словесників необхідно забезпечити формування в учнів низки соціально важливих умінь, якостей, як-от:

- умінь розв'язувати проблеми; критично оцінювати, ставити запитання й відповідати на них;
- умінь формувати власну думку й ставлення до себе та всього, що оточує;
- умінь шукати та аналізувати інформацію;
- умінь співпрацювати й ефективно спілкуватися;
- навички здорового способу життя;
- розвиток відчуття соціальної належності, відчуття своєї потреби й рівності з іншими;
- гнучкість і здатність адаптуватися;
- відповідальність за комфорт шкільного середовища;
- ініціативність і підприємництво;
- уява й цікавість.

Отже, опанування української мови має забезпечити інтелектуальний розвиток учня, формування здатності ідентифікувати себе як свідомого представника своєї нації, почуття відповідальності за власний мовленнєвий вчинок, умінь адекватно реагувати на суспільні запити й виклики; прагнення до самовдосконалення, саморозвитку й самоосвіти, показником чого є сформованість предметної і ключових компетентностей.

Лит.: 1. Груба Т. Л. Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень). Київ, 2018. 352 с. 2. Горошкіна О. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с. 3. Українська мова. 10–11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/>. 4. 10 ключових навичок до 2020-го URL: https://www.eduget.com/news/10_klyuchovix_navichok_do_2020-go-907.

2. РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Н.Б. Голуб

Роль і значення мови для країни, суспільства й кожної людини в ньому визначають функції, які вона (мова) виконує.

І. Дзюба наголошував, що Слово “в’яже людину з глибинами буття – у вимірах космічному, історичному, етнокультурному, особистісному. Слово не просто як член речення, а як носій мудрості, софійності” [1, с. 154].

Найперше, що має усвідомлювати кожен українець, – це державотворчу роль мови. Давні римляни, розуміючи значущість її, наголошували: “Чия мова, того й держава”. Знати мову – важливо, та надважливо – активно нею послуговуватися, захищаючи кожен сантиметр українськомовного простору, дбати про посилення її функцій в усіх сферах, не допускати послаблення її позицій.

За визначенням В. Ткача, державна мова – “це нав’язаний порядок, як і будь-яка міра. Головне її завдання – легалізація людини та її ініціатив, які можуть проявлятися індивідуально і в солідарних діях груп, спільнот, акціонерних товариств, профспілок, партій тощо... Форми легалізації людини визначає законодавство країни, що задає правила і норми, наприклад: свідоцтво про народження, паспорт, свідоцтво про шлюб тощо. Легалізація людини включає в себе її право власності, авторські права, різноманітні довідки, патенти, звання і т. ін.

Із зазначених відмінностей стає зрозуміло, що в країні може бути багато, залежно від ситуації, мов спілкування (етика), але державною мовою має бути лише одна (закон). Етичні норми пластичні (мова спілкування має діалекти), тоді як закон завжди повинен бути однозначним (державна мова послуговується правописом, а тому уникає розбіжностей)” [4].

Вивищення комунікативної функції сприяло звуженому розумінню значення мови, нівелюванню інших її суспільних ролей. Звісно, досконале володіння українською мовою є суттєвим підґрунтям для спілкування, у процесі якого мовці налагоджують стосунки, підтримують і розвивають їх. Важливо наголосити, що поле комунікативної функції широке: від міжособистісного спілкування, підтримування виробничих відносин до наукової дискусії, законотворчої діяльності. Та спілкування

не може бути результативним без номінативної, мислетворчої, культурологічної, волюнтативної й інших функцій. У фразеологічних злитках мови зафіксовано норми й правила гармонійного спілкування.

Українська мова – хранителька унікальної української культури, що є потужним чинником формування й соціалізації людини. Без знання національної мови складно пізнати й усвідомити здобутки національної культури, адже “в категоріях національної мови розкривається сенс національно-культурної парадигми, її концептів, символів, метафор, міфів, духовно-моральних цінностей” [2, с. 15]. Вивчення української мови сприяє успішній соціалізації учнів, ухваленню в українське суспільство з його викликами, надбаннями і традиціями. Соціалізація для школяра є водночас етнізацією, адже входячи в соціум, молода людина за ознакою мови ідентифікує себе з етносом. Освіта як соціальне явище забезпечує реалізацію однієї з найважливіших функцій – успадкування культурних цінностей. Тобто ознакою освіченості людини передусім є знання цінностей свого народу, уміння ними послуговуватися і здатність створювати, примножувати їх. Лиш оволодівши культурними цінностями, учень стає дієздатним громадянином, суб’єктом суспільних та особистісних стосунків (взаємин).

Людині мова важлива також як засіб пізнання світу й себе в ньому. І що вправніше заточений інструмент пізнання, то продуктивнішим буде процес і кращими результати. Українська мова як носій інформації про Всесвіт виконує водночас світопізнавальну і світопояснювальну функції. Засвоюючи українську мову, учні розширюють межі свого світобачення, формують власну картину світу і ставлення до всього, що її наповнює.

Мова – ефективний засіб самовираження. Через слово дитина вперше заявляє світові про себе й за допомогою слова формує в інших людей думку про себе. Українська мова дає змогу нам повідати світові про себе як про націю. Обсяг активного словника дитини є мірилом причетності її до життя суспільства, до рідного й тваринного світу, до сфери почуттів і ставлень.

Усвідомлюючи роль емоційного інтелекту, привертаємо увагу до спроможності мовних засобів забезпечувати вираження будь-яких почуттів і переживань. Адже слово “потрібне дитині кожної хвилини – і тоді, коли вона втішається radoщами життя, і тоді, коли її серце стискає сум” [2, с. 161].

Глибшому розумінню суті й ролі мови сприяє розгорнута дефініція, яку запропонував К. Ушинський, а саме: “У мові одухотворяється весь народ і вся його батьківщина; у ній утілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори і долини, її ліси і ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки і почуття, голос рідної природи, який лунає так гучно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який так виразно знаходить своє втілення в рідній пісні, у рідних мелодіях, в устах народних поетів... У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних переживань, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості, – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові...”

Коли зникає народна мова – народу нема більше! Поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ” [5, с. 269-270].

Багатовікова інформація про живлющу й руйнівну силу слова сприяла виробленню своєрідного самоконтролю: слово здавна було предметом морального оцінювання, “за можливим впливом слова на душу людини українці розрізняли слова добрі й лихі” [1]. Наявність у суспільній і приватній мовній практиці надійних фільтрів зміцнює моральні й духовні кордони держави й нації. В. Сухомлинський зазначав, що моральне, емоційне, естетичне виховання немислиме, якщо в підлітка немає “здатності відчувати відтінки думки й почуттів людей”. Естетичні почуття народжуються з уміння відчувати й розуміти красиве, милуватися й насолоджуватися ним. Захоплення красою слова – “одне з тих найтонших і найглибших почуттів, які треба поступово, але неухильно, докладаючи немалих зусиль, утверджувати в юній душі” [2, с. 57].

Отже, важливість вивчення української мови крізь призму її суспільних функцій полягає в тому, що таким чином ми посилюємо мотивацію, сприяємо глибшому розумінню мови як суспільного феномена, усвідомленню її ролі й значення в житті людини, формуємо в учнів цілісне уявлення про мову, надаємо мовним знанням і вмінням дієвості, функційності, сприяємо формуванню багатогранної мовної особистості.

Лит.: 1. Дзюба І. Вимирання слова. <https://burago.com.ua/dzyuba-i-m-%E2%80%A2-vimirannya-slova/> 2. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. К.: Вища школа. 2008. 327 с. 3. Сухомлинський В. Вибрані твори: У 5 т. К.: Рад. школа, 1977. Т. 5. 639 с. 4. Ткач В. Державна мова: годинник і нота Дзеркало тижня 2017. Випуск №6 (18-24 лютого) <https://dt.ua/SOCIUM/derzhavna-mova-godinnik-i-nota-.html>. 5. Ушинський К.Д. Твори в шести томах. Т.6. К.: Радянська школа, 1955. 618 с.

3. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ПРОГРАМИ “УКРАЇНСЬКА МОВА” ДЛЯ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)

О.М. Горошкіна

Головним державним документом, що спрямовує й унормовує процес навчання української мови в ліцеї, є програма.

Програма “Українська мова” для учнів 10-11 класів (рівень стандарту) відображає засадничі ідеї Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462), а також концепції “Нова українська школа”.

Загальна побудова програми традиційна, у ній виокремлено такі складники: пояснювальна записка й основна частина (власне програма). Основну частину

структуровано по-новому, у вигляді таблиці, що містить такі елементи: 1) очікувані результати навчальної діяльності; 2) орієнтовний розподіл годин на вивчення окремих тем розділів; 3) зміст навчального матеріалу мовної та мовленнєвої змістових ліній; 4) соціокультурна змістова й наскрізні лінії.

Як бачимо, на добір змісту навчання української мови суттєво впливають очікувані результати. Нагальна потреба в навчанні старшокласників грамотно й системно працювати зі словниками, оперативно здійснювати інформаційний пошук зумовила введення до програми в 10 класі тем “Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література (зокрема й на електронних носіях)”, “Основні типи словників”, “Довідкові медіаресурси” тощо. Мета їх полягає в ознайомленні учнів зі словниками, довідниками, формуванні в здобувачів освіти стійких переконань, що словники – це не тільки довідкові видання, а й елемент національної культури народу – носія мови, оскільки саме в лексичному складі мови зафіксовано культуру й історію країни народу; у виробленні в учнів стійких умінь працювати з лексикографічними джерелами.

Важливе місце в програмі відведено вивченню основ риторики, адже риторика – не тільки мистецтво красномовства, це насамперед учення про індивідуальне використання мовної традиції в різних соціально-культурних обставинах, мовленнєве виховання особистості.

Пізнавальні, розвивальні та виховні можливості риторики широкі, оскільки вона розвиває в людині систему особистісних ознак, характеристик:

- культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудицію);
- культуру мовлення (основні якості: правильність, багатство, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність);
- культуру поведінки (ввічливість, тактовність, толерантність, коректність, розкутість);
- культуру спілкування (повага до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення односторонців, відповідальність за своє слово);
- культуру виконавської майстерності (виразність та доцільність жестів, міміки, правильність дикції та інтонації) [1, с. 77].

Потреба вивчення основ риторики також зумовлена її суспільними функціями: *виховання* риторика як гідного громадянина, компетентного у публічному мовленні; *визначення* норм і правил публічної аргументації, що забезпечують продуктивне обговорення важливих для суспільства проблем; *організація* базових мовленнєвих суспільних відносин; *визначення* критеріїв оцінювання публічної діяльності, на основі яких добирають осіб, здатних обіймати відповідальні посади.

Спеціальні дослідження (Голуб Н., Курінна А., Мацько Л., Нишета В., Тарасевич Я. та ін.) доводять, що знання елементів практичної риторики сприятиме формуванню в учнів таких життєво важливих умінь і навичок:

- орієнтуватися в ситуаціях спілкування;
- будувати діалог залежно від цілей спілкування й соціального контексту;
- надавати висловленню сенсу і змісту засобами лексики, фразеології й граматики;
- ініціювати, підтримувати, розвивати й завершувати спілкування;
- налагоджувати гармонійні стосунки з людьми;
- бути переконливим у своїх висловленнях, бажаним співрозмовником, привабливим і впливовим оратором.

Отже, вивчення риторики забезпечуватиме також зростання загального показника культури в країні.

Очікувані результати навчальної діяльності учнів виражають *знаннєвий, діяльнісний, ціннісний, емоційний та поведінковий компоненти* ключових і предметної компетентностей учнів, що мають бути сформовані у процесі навчання.

Поданий у програмі розподіл годин є орієнтовним. Згідно з принципом академічної свободи вчитель може на власний розсуд змінювати його задля педагогічної доцільності.

Сутність освітнього процесу визначають змістові лінії.

Мовленнєва змістова лінія орієнтує роботу вчителя на всебічний розвиток учнів, формування їх як компетентних мовців, передбачає на кожному уроці системну цілеспрямовану роботу над збагаченням активного словника, засвоєнням мовленнєвих жанрів, формуванням умінь і навичок ефективної комунікації, набуттям досвіду розв'язання життєвих проблем засобами мови. Уведення риторичних відомостей спрямоване на формування мовленнєвої поведінки випускника. Приділено увагу елементам публічного виступу, прийомам і правилам ведення бесіди й суперечки, значення яких велике для будь-якої людини, яку б професію вона не обрала.

Мовна змістова лінія визначає перелік важливих для засвоєння питань теорії мови, що є базовими для формування навичок нормативного мовлення, мовленнєвої культури. Ґрунтуючись на положеннях, висловлених у працях Р. Барта, Ф. Бацевича, Л. Булаховського, М. Гайдеггера, Г. Гадамера, В. Гумбольдта, О. Потебні та ін., про діяльнісну природу мови, текст як продукт певної епохи, чинна програма передбачає опанування мови як засобу саморегуляції, саморозкриття особистості, передачі їй культурних знань, психосоціального засобу комунікації. Такий підхід до мови й визначив принципи добору змісту навчання: у програмі закладено методично адаптований матеріал комунікативно-базисного ядра сучасної української літературної мови, що сприятиме формуванню предметної й ключових компетентностей учнів. Важливим принципом добору мовного матеріалу є врахування суспільних функцій мови.

Оскільки в 9-му класі учні завершили вивчення всіх розділів української мови, зміст *мовної лінії* в 10-му й 11-му класах має узагальнювальний характер, тому навчальний матеріал згруповано за нормами сучасної української літературної мови, оволодіння якими важливе для кожної освіченої людини. Під час вивчення мовних тем учитель має акцентувати не на розпізнаванні, класифікуванні мовних явищ, не на мовному розборі, а на правилах комунікативно доцільного використання мовних одиниць усіх рівнів в усному мовленні й на письмі, зокрема приділяти

увагу труднощам слововжитку, складним випадкам правопису, нормам узгодження мовних одиниць, калітурі слова тощо.

Необхідність діяльній змістовій лінії зумовлена метапредметним характером предметних знань і необхідністю занурення учнів як суб'єктів освітнього процесу в усі види діяльності, під час яких вони набувають суб'єктного досвіду, опановують різні мовленнєві стратегії.

Соціокультурна змістова лінія покликана забезпечувати системність патріотичного, морального, естетичного виховання учнів, реалізувати завдання соціалізації шкільної молоді, бути орієнтиром у спрямуванні навчання української мови на оволодіння всіма ключовими компетентностями.

У мовленнєвій лінії подано перелік рекомендованих видів роботи, які дають змогу учням реалізувати здобуті знання на практиці та забезпечують повноцінний мовленнєвий розвиток старшокласників, оскільки комплексно охоплюють усі види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння і письма). Системний підхід до розвитку мовлення учнів не передбачає виділення окремих годин на традиційні для 5-9 класів уроки аудіювання, читання мовчки та вголос, перекази, твори тощо, оскільки ці види роботи передбачено як системні впродовж року. Учитель може на власний розсуд змінювати запропоновані теми і види роботи, але водночас прагнути рівною мірою приділяти увагу розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності. Оновлення змістового наповнення мовленнєвої лінії спричинене прагненням реального, а не декларативного оновлення процесу мовної освіти й вивчення її ролі в процесі становлення особистості учнів й сприяння соціалізації їх.

Соціокультурний компонент програми також визначає вектор формування загальної культури учнів через ознайомлення їх із культурною спадщиною свого народу й світу, виховання патріотизму й моральності; сприяє приверненню уваги до широкого кола суспільних викликів. Реалізацію цих завдань забезпечуватиме текстоцентричний принцип навчання мови, що передбачає добір і системну роботу на кожному уроці з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення.

Програма містить низку наскрізних ліній, що є визначальними у формуванні ключових компетентностей учнів та спільними для всіх шкільних предметів. Означені лінії є засобом інтегрування навчального змісту, корелюються з окремими ключовими компетентностями та сприяють формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, важливих для засвоєння поведінкових норм у різноманітних життєвих ситуаціях.

Наскрізна лінія “Екологічна безпека і сталий розвиток” спрямовує діяльність суб'єктів освітнього процесу на формування соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, усвідомлення сталого розвитку, готовності брати участь у розв'язанні питань довкілля і розвитку суспільства; конкретизує роботу зі збереження й захисту навколишнього середовища.

Наскрізна лінія “Громадянська відповідальність” сприяє формуванню соціальної й громадянської компетентностей, розкриває сутність поняття “відповідальний громадянин”, визначає вектори його діяльності.

Наскрізна лінія “Здоров’я і безпека” передбачає активне долучення до формування безпечного для життя й діяльності середовища, орієнтує на розвиток учня як духовно, емоційно, соціально і фізично повноцінного громадянина, який дотримується здорового способу життя.

Метою наскрізної лінії “Підприємливість і фінансова грамотність” є навчання молодого покоління українців ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат; стимулювання в них лідерських ініціатив, прагнення успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі.

Добір навчального змісту здійснено з урахуванням таких дидактичних і методичних принципів:

1) *соціальної доцільності* (засвоений навчальний матеріал і сформовані на його основі вміння й навички зумовлені системою соціальних цінностей і очікувань);

2) *взаємозв’язку навчання, виховання і розвитку* (наявність у змісті елементів, що забезпечують гармонійну реалізацію загальноосвітніх і предметних завдань);

3) *демократизації й гуманізації* (забезпечення суб’єкт-суб’єктних стосунків між учителем і учнями; зосередження уваги на розвиткові особистості);

4) *детермінації* (налагодження зв’язків предмета з попереднім досвідом учнів, прогнозування майбутніх успіхів);

5) *єдності теорії й практики* (засвоєна теорія мови, сформовані вміння й навички мають прикладний характер, можливість застосування не лише у сфері навчальної діяльності, а й професійній та особистісній).

Однією з особливостей процесу навчання української мови учнів 10-11 класів є водночас зосередження уваги на виявленні інтересів і здібностей старшокласників, що можуть бути визначальними у виборі професії; розвиткові оргдіяльнісних умінь, формуванні здатності працювати в колективі й індивідуально; формуванні вмінь приймати рішення і бути відповідальними за нього; розвиткові вмінь ставити цілі й системно працювати над реалізацією їх; формуванні внутрішньої потреби самонавчання і самовдосконалення.

Лит.: 1. Культура мовлення вчителя-словесника / уклад. : Горошкіна О. М., Нікітіна А. В., Попова Л. О., Порохня Л. В., Рудіна О. М. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2007. – 112 с. 2. Українська мова. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/>.

4. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

4.1. Філософські засади

О.М. Горошкіна

Будь-яка концепція в освіті покликана реалізувати на основі впровадження наукових здобутків актуальну соціальну проблему, розв'язання якої має бути втіленим у певному освітньому результаті, що значною мірою забезпечує оформлення певної освітньої системи, яку детермінують зміст, суб'єкти освітнього процесу, принципи й підходи до його організації.

Стратегічними напрямками й водночас філософсько-методологічними принципами розвитку освіти ХХІ століття є гуманізація, гуманітаризація і демократизація освіти. Гуманізація, на думку вчених, передбачає утвердження людини як найвищої соціальної цінності, задоволення її освітніх потреб, забезпечення пріоритету загальнолюдських і національних цінностей, формування гармонії у стосунках людини й довкілля, суспільства і природи тощо.

У філософсько-культурологічній інтерпретації поняття “гуманізація” розглядають як процес, що у сфері освітньої діяльності стосується насамперед системи відносин (учитель-учень, адміністратор-учитель, учитель-учитель і т. ін.). Вибір такого підходу створює умови для становлення пріоритету іншого типу відносин – суб'єкт-суб'єктного.

Характерними ознаками, що виражають ставлення до людини як суб'єкта, вважають унікальність (розуміння неповторності кожної людини, ціннісне ставлення до її унікальності), активність (ставлення до людини як до творця, дослідника), внутрішню свободу (повага і визнання права людини на вибір) і духовність (головне призначення людини – розвиток). Справжня суть гуманізації полягає у зміні ставлення людини до самої себе.

Гуманітаризація освіти покликана формувати цілісну картину світу, високу духовність і культуру особистості, її планетарне мислення. Найхарактернішими ознаками гуманітаризації вважають фундаментальність, розвиток особистісних характеристик (навчальний предмет є засобом розвитку людини), діалогічність, інтеграційність, екзистенційність.

Основним завданням демократизації освіти є виховання і підготовка вільної особистості, громадянина-патріота з активною життєвою позицією, поглядами на життя й демократичною культурою життя й діяльності в демократичному суспільстві.

Ціннісна характеристика освіти передбачає розгляд трьох взаємопов'язаних блоків: освіта як цінність державна; освіта як цінність суспільна; освіта як цінність особистісна.

Абсолютною цінністю, ціллю, результатом і головним критерієм оцінювання якості виховання є дитина, людина як “міра всіх речей”.

Учені-філософи (Андрущенко В., Базалук О., Кремень В., Подмазін С. та ін.) наголошують на важливості окреслення стратегічних аспектів освіти, якими сьогодні є онтологія (суть, специфіка, структура, функції, відносини і форми їх реалізації); гносеологія (проблеми свідомості людини і її світу); аксіологія (ціннісно-світоглядні орієнтації); праксеологія (духовно-практичні й організаційні аспекти) освіти, а також інтеграція (формування єдиного освітнього й інформаційного простору) тощо.

Стратегічний документ “Нова українська школа” спрямований на формування освітньої системи на засадах новітніх філософських, психолого-педагогічних, лінгвістичних, лінгводидактичних, соціологічних, культурологічних досліджень. Філософія освіти як галузь наукових знань пропонує ціннісні засади побудови сучасного освітнього процесу, проектує шляхи розвивального освітнього середовища й ефективних методик навчання української мови.

Провідною тенденцією сучасної мовної освіти є антропоцентричне спрямування її, що реалізується в особистісній орієнтації мовної освіти й створенні належних умов для формування мовної особистості учня, розвиток у нього морально-етичних якостей, предметних і ключових компетентностей.

Упровадження в освітній процес компетентнісного підходу сприяє посиленню прикладного характеру мовної освіти, що уможливорює використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення явищ і розв’язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних ситуаціях, переорієнтування з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі.

Предметні й ключові компетентності – це не сума знань, хоча знання мають винятково важливе значення, це не відомості з підручників, словників, інтернетних джерел, що розширюють межі програми, і навіть не вміння застосовувати ці знання, це особлива особистісна якість, що є результатом саморозвитку учня за допомогою вмілого наставника – учителя, майстра своєї справи. На відміну від знанневого досвіду, компетентність не можна передати. Кожен учень формує власну компетентність.

Як слушно зазначає С. Подмазін, ключовим питанням на сьогодні є переосмислення феномена особистості [3, с 8]. Актуалізується ідея древніх філософів “людина – міра всіх речей”, адже суспільство потребує високогуманних, духовно багатих компетентних фахівців, які мають ґрунтовну підготовку й цілеспрямовано використовують її. Ця ідея реалізується в чинній програмі з української мови.

Потребують осмислення способи реалізації соціального замовлення, а саме: зміна акцентів у визначенні провідних напрямів освітнього процесу, оновлення форм, упровадження інтерактивних методик, розроблення відповідних ціннісних орієнтирів. Принципова новизна ситуації полягає в тому, що кардинальні зміни мають відбутися впродовж короткого часу, а це не зовсім корелюється зі стереотипною суспільною практикою виховання багатьох поколінь.

Філософське осмислення проблем становлення світогляду особистості в процесі навчання й виховання є однією з провідних функцій філософії

освіти, одним із аспектів нової парадигми, заснованої на засадах сучасних наукових ідей, відомостей про потреби особистості зокрема й суспільства загалом, особливості їхньої взаємодії; про потенціал, мету й завдання освіти в “її особистісно-генетичному й соціогенетичному аспектах” (С. Подмазін); знаннях про дитину, її можливості, потреби; про вчителя й основні його характеристики, мету, технологію його діяльності.

Потребує глибокого осмислення філософія щастя Г. Сковороди, стрижнем якої є думка про те, що людина розвиває себе до гармонійного поєднання теоретичних, практичних і розумових здібностей, адже “завдання освіти – зробити дитину щасливою”.

Не втратила своєї актуальності й філософія серця П. Юркевича, за якою людина має сприймати довкілля як своєрідний синтез чуттєвого переживання цього світу. Завдання системи освіти полягає в доступному донесенні цієї ідеї до широкого загалу, формуванні індивідуальної свідомості нового покоління.

В інформаційному суспільстві знання стають безпосередньою продуктивною силою, якщо кожна особистість уміє застосовувати їх у власній практичній діяльності. Це означає, що навчання потрібно розглядати як підґрунтя подальшої неперервної багатовекторної освіти, здатної сформувати світогляд людини, сприяти швидкому орієнтуванню в динамічних потоках інформації, формуванню вмінь прогнозувати актуальні проблеми, результати власної діяльності.

Сучасна філософська наука (Андрущенко В., Клепко С., Кремень В., Лутай В., Подмазін С. та ін.) орієнтує освіту на багатовекторні технології, які водночас працювали б у межах освітньої галузі й забезпечували взаємодію освіти і соціуму, духовної сфери освіти й духовної сфери суспільства.

Посилення негативних тенденцій у сфері духовної культури сприяє вивищенню питання якості шкільних методик навчання української мови, бо роль цього предмета в освітньому процесі особлива.

Провідні ідеї творчої спадщини Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших учених дають підстави розглядати мову як потужний засіб психічного, фізичного, інтелектуального розвитку особистості.

Когнітивний потенціал української мови як навчального предмета високий. Саме через мову осмислюємо загальнолюдські цінності, виховуємо свідому особистість, розвиваємо інтелект дитини, формуємо мислення учнів і почуття любові до рідної мови. Спілкування державною мовою, яка є відображенням і невід’ємним складником національної культури українського народу, – не лише життєва необхідність, а й святий обов’язок кожного українця, тому процес навчання її має бути нерозривно пов’язаним із засвоєнням культури народу, а отже, є нагальна потреба посилення національно-культурного компонента шкільної мовної освіти.

Головне завдання вчителя-словесника полягає в актуалізації кумулятивної функції мови і сприянні становленню кожного учня як повноцінного громадянина України.

Коригування змісту шкільного курсу української мови має сприяти забезпеченню дієвості суспільних функцій мови, кращому репрезентуванню її можливостей.

1. *Лит.: 1. Горошкіна О.* Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с. 2. *Кучеренко І.* Філософсько-методологічні засади сучасної мовної освіти. Українська мова і література в школі. 2016. №2. С. 23–26. 3. *Подмазин С.И.* Личностно-ориентированное образование: Социально-философское исследование. Запорожье: Просвіта. 2000. 250 с.

4.2. Психолого-педагогічні засади

Н.Б. Голуб

Особистісна парадигма передбачає зосередження процесу організації освіти переважно на особистості учня, його самобутності, унікальності, неповторності, суб'єктності.

У фокусі мети чинної програми з української мови постають суспільні очікування: у результаті засвоєння шкільного курсу її учень/учениця мають сформуватися як компетентні мовці, національномовні духовно багаті особистості. Процес розвитку й формування складний, багатоплановий, тому потребує врахування важливих аспектів психолого-педагогічних досліджень. Розглядаючи особистість як “певну ієрархічну структуру людських стосунків, суспільних за своєю природою”, “систему ієрархій з виділенням провідних життєвих мотивів, життєвих цілей” [7, с. 187], усвідомлюємо, наскільки важливі поняття *самоті* (як відображення внутрішнього плану розвитку особистості, що характеризує глибину індивідуальності) й *соціумності* (відображає зовнішній план розвитку особистості, широту й висоту сходження її до соціальних цінностей, норм, звичаїв, ступінь орієнтування в них і рівень набутих особистісних характеристик) як “два глибоко взаємопов’язаних полюси спрямування особистості на себе і на суспільство й відповідно дві сторони самотворення” [17, с. 29].

Традиційне навчання орієнтувало учнів на сприйняття знань відповідно до заданої наукової парадигми, що позбавляло їх здатності сприймати й застосовувати засвоєну інформацію поза межами системи. Зі зміною освітніх орієнтирів українська мова як шкільний предмет має соціалізуватися, активізувати розвивальний і світорозширювальний потенціал.

Суб'єкт-суб'єктний характер освітнього процесу вивичує роль мотивів, що найбільше впливають на діяльність і поведінку людини. Наявність їх сприяє зростанню пізнавального інтересу й досягненню бажаних результатів. Мотиваційну сферу людини формує система мотивів, якісні характеристики якої визначають розвинутість (наявність якісного різноманіття), упорядкованість (ступінь організованості структури, ієрархії мотивів) і гнучкість (взаємодія і взаємозамінюваність мотивів і цілей).

Процес навчання української мови гальмує слабка зовнішня мотивація, що не сприяє появі внутрішніх мотиваторів, розвиткові стійкої системи внутрішньої мотивації, адже сила мотиву зростає, якщо мотивація внутрішньо організована,

тобто коли рушіями стають потреби, бажання. Головна роль у забезпеченні вмотивованості шкільної мовної освіти відведена вчителю. За визначенням психологів, крива мотивації дитини до навчання упродовж шкільного життя нагадує яр з пологими стінами: “пік” у молодших школярів і старшокласників та глибока ущелина в підлітковому періоді. Тому для цієї категорії учнів неефективними є штучні, наприклад, розважальні методи. Психологи радять формувати в підлітка (на базі психологічних новоутворень його віку) ціннісне й діяльнісне, а не інформаційне ставлення до змісту освіти [6, с. 33]. Варто враховувати висновки гуманістичної психології про те, що в людині природою закладено прагнення до саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації, а мова є потужним інструментом для цього. У разі, коли в дітей не сформована мотивація, назріває потреба мотиваційного замовлення (надання емоційного (мотиваційного) значення певному предметові, змісту шляхом установлення його зв’язку з відповідною емоцією (позитивною чи негативною)) й мотиваційного переключення [3, с. 240].

Є й інші механізми регулювання внутрішньої мотивації, наприклад, розуміння й дотримання ментальних законів (принципів):

1) *контролю* (втрата контролю над собою чи недостатність контролю спричиняє появу стресу, тривожності, напруженості; якщо людина не контролює свого життя, то його контролюють борги, інші люди, хворобливі стани, стосунки з людьми; контроль над життям починається з ваших думок; самодисципліна, володіння собою і самоконтроль починаються з контролю над власними думками);

2) *причини й наслідку* (що посієш – те й пожнеш; немає нічого випадкового, бо ми живемо в упорядкованому Всесвіті; успіхи й невдачі мають конкретні причини, незалежно від того, знаєте ви про них, чи ні; корисніше сісти й ретельно проаналізувати причини своїх проблем, аніж засмучуватися через них і злитися; думки – причини, а умови – наслідки);

3) *віри* (все, у що віриш, стає реальністю; переконання підштовхують на успіх або поразку);

4) *очікувань* (очікування – це те, чого ви хочете для себе; усе, чого очікуєте, стає вашим пророцтвом; успішні люди впевнені в собі й сповнені позитивних очікувань) [12, с. 39-53].

Смислоутворювальним мотивом, внутрішнім рушієм активності людини є той мотив, що дає відповідь на запитання “Заради чого ми це робимо?”.

Одним із важливих внутрішніх факторів навчання є психологічна настанова, тобто “готовність учня до включення в навчальну діяльність і виконання поставлених завдань” [17, с. 56]. Значну роль у формуванні такої готовності відводять наявності цілей, тобто тих усвідомлюваних результатів, на які має бути спрямована діяльність. Поурочне цілевизначення одночасно вчителя й учнів сприяє формуванню цілеспрямованості, активізації внутрішніх мотиваційних резервів, вмотивованості рефлексії, оскільки між цілевизначенням і рефлексією є логічний зв’язок, що формує в учнів здатність зайняти зовнішню позицію стосовно свого “Я”, критично оцінити себе, свою діяльність і виявити невикористані резерви.

Основне завдання сучасної освіти – розвиток дитини, тобто процес кількісних і якісних змін її особистісних, інтелектуальних, поведінкових і діяльнісних властивостей [17, с. 13].

Особливої ваги набувають знання про мисленнєві процеси, адже “розвивальним навчання стає тоді, коли воно підтримує високий рівень мисленнєвої активності людини, її інтелектуальний потенціал, формує зміст свідомості, структури її дискретних одиниць (значень і категорій), завдяки яким у неї формується суб’єктивний образ світу” [17, с. 14]. Зважаючи на те, що кожне покоління учнів має свої виразні ознаки, привертаємо увагу до особливостей кліпового мислення, характерного для нинішнього покоління. Люди з кліповим мисленням бачать світ по-іншому: як мозаїку, сформовану з окремих фактів і фрагментів інформації, що формують звичку й потребу постійної зміни повідомлень. Тому сучасні методики мають обов’язково будуватися з урахуванням недоліків (нездатність концентруватися на інформації; зниження здатності аналізувати; послаблення почуття емпатії; зниження рівня успішності, коефіцієнта засвоєних знань; податливість до маніпуляцій і негативних впливів) і переваг (прискорене реагування на стимули й зміни; адаптування до розвитку інформаційних технологій; захист мозку від зайвої інформації; зростання здатності до одночасного виконання багатьох дій) кліпового мислення.

Із переліку навичок і компетентностей майбутнього (розуміння смислів, соціальний інтелект, адаптивне мислення, міжкультурна і міждисциплінарна компетентності, здатність обробляти великі обсяги інформації, медіаграмотність, проектне мислення, управління інформацією і вміння працювати віддалено) кліпове мислення сприяє формуванню лише двох – здатності обробляти великі обсяги даних і міжкультурній компетентності.

Щоб запобігти недолікам кліпового мислення цінними є такі поради:

- 1) читати твори класиків художньої літератури, філософії, що тренують уміння аналізувати;
- 2) практикувати перекази прочитаних частин творів, стисле конспектування прочитаного;
- 3) системно вдаватися до обговорення важливих проблем, у процесі дискусії шукати альтернативні думки;
- 4) надавати перевагу дискусії, а не полеміці;
- 5) дотримуватися балансу між споживанням і творенням, запроваджуючи дні, вільні від інформації, замінюючи отримання/пошук інформації творенням нового.

У процесі навчання необхідно культивувати самостійність мислення, що дає змогу розмежовувати свою й чужу позицію, порівнювати й оцінювати їх, формувати систему ставлень. У полі зору вчителя мають перебувати також асоціативне й критичне мислення.

Психологічними проблемами, які має враховувати методика, є зменшення тривалості концентрації уваги, зниження чутливості у сприйманні світу, себе в

ньому і відповідно спад здатності співпереживати, затягування процесу самовизначення, переходу від дитинства юності; залежність від Інтернету; домінування візуальності над вербальністю; втрата здатності критичного осмислення текстів; готовність сприймати на віру будь-яку інформацію з теле- й інтернет-джерел.

Ураховуємо видозміни функцій та ролі пам'яті: сучасній людині не обов'язково все пам'ятати, оскільки пошук необхідної інформації технологізований, не становить труднощів і не є затратним у часі. Значно важливіше розуміти, яка саме інформація необхідна на цей момент і як пришвидшити пошук її. Тому цінними передусім є такі вміння:

- виявити і сформулювати проблему;
- дібрати інформацію, необхідну й достатню для розв'язання її;
- виявити, якої інформації бракує для розв'язання проблеми і знати, де шукати її;
- знайти нову інформацію, якої бракує;
- оцінити, чи достатньо цієї інформації для розв'язання проблеми;
- використати зібрану інформацію для розв'язання проблеми [1, с. 36-37].

Сьогодні актуалізують нову форму пам'яті – трансактивну, що дає підстави говорити про інші механізми роботи пам'яті: коли запам'ятовують не власне інформацію, а шляхи і способи доступу до неї.

Найважливіші результати освіти “полягають у розвиткові ініціативи, формуванні уявлень про те, як функціують різноманітні соціальні інститути й організації, а також у розвиткові компетентностей, необхідних людині для успішного досягнення її цілей” [10, с. 45].

Термін “компетентність” як результат діяльнійної освіти означає стан психологічної готовності суб'єкта до різних видів діяльності і є психологічною категорією, оскільки “діяльнійна здатність визначається не тільки станом індивіда, але й наявністю в нього необхідних психологічних ресурсів, або рівнем психологічного оснащення” [15, с. 33]. Особливістю природи компетентності є можливість “виявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто за умови глибокого особистісного зацікавлення у цьому виді діяльності” [10, с. 6].

З огляду на зазначене набуває ваги поняття *самоактуалізації*, що є ключовою одиницею концепції Маслоу. Її суть визначають такі компоненти: процес постійного вибору; уміння відповідати за свій вибір, свої дії насамперед перед самими собою; нонконформізм і підпорядкування законам власного внутрішнього світу; виявлення власних психологічних захистів і відмова від них; кінцевий стан і перманентний процес реалізації свого потенціалу, повний розвиток і використання власного таланту, здібностей, можливостей протягом усього життя [9].

Важливим кроком у досягненні прогнозованих результатів є вміння долати бар'єри. Згідно з дослідженнями психологів, бар'єрами у спілкуванні почасти є психологічні характеристики учасників, зокрема такі, як сором'язливість. Однією із рис сором'язливої людини вважають невміння сказати “ні”. За висновками А. Лоуена, “ні” є вираженням самоствердження, що черпає силу в саморозумінній й самосвідомості людини. “Щоб бути здатним сказати тверде, впевнене “ні”, люди-

на повинна знати, хто вона така і чого вона хоче” [8, с. 177]. Нездатність людини сказати “ні” нерідко є причиною зневажливого ставлення до неї.

Робота над подоланням сором’язливості важлива тим, що крайній ступінь вияву цієї характеристики спричиняє нерозвинутість навичок соціальної взаємодії, що призводить до соціальної ізоляції; позбавлення радості спілкування й соціальної (емоційної) підтримки; посилення вразливості у стресових ситуаціях; систематичного недооцінювання себе, своїх можливостей; унеможливлення позитивно оцінити чиїсь заслуги; постійного утримування від висловлення власної думки, захисту власних прав; самотності, тривоги й депресії; надмірного зосередження на собі й своїй поведінці [4, с. 82].

Є й інша крайність – безсоромність, тобто розкутість, безцеремонність, авторитарність, емоційне збудження у процесі спілкування, низький рівень самоконтролю, а також нав’язування, набридання, брак почуття міри.

В умовах компетентнісної освіти надважливими є такі завдання:

- 1) навчити учнів учитися, тобто сформувати в них ціннісні мотиви учіння, ознайомити із механізмами пошуку й методами опрацювання інформації, сформувати навички добору й використання ефективних методів і прийомів учіння;
- 2) навчити розв’язувати проблеми стандартних і нестандартних життєвих ситуацій;
- 3) навчити орієнтуватися в системі цінностей;
- 4) готувати до професійного вибору [14].

З огляду на особливості компетентнісного навчання актуалізовано такі дидактичні й педагогічні категорії, як-от: суб’єкт-суб’єктні стосунки вчителя й учнів, розвивальний простір (середовище), динаміка існування цілі, навчальна ситуація, навчання творчого пошуку: від бачення й поставлення проблеми – до висунування припущень, гіпотез, перевірки їх, пізнавальної рефлексії над результатами й процесом пізнання [2]. Уміння ставити перед собою цілі, планувати й контролювати свої дії дають змогу учням відчувати себе в ролі суб’єкта освітньої діяльності.

Кожен урок передбачає навчання, виховання і розвиток. Логічно, що й освітній результат має відображати цю єдність. Тому результатом, показником сформованості предметної компетентності доцільно вважати “продукт”, який створили учні, зокрема на уроці української мови таким “продуктом” є висловлення, проект, твір, способи розв’язання проблеми засобами мови, діалог тощо [2], а також сформована система ставлень і поведінкових норм.

Змін зазнає і механізм організації освітнього процесу, що має забезпечити розвивальне середовище, суть якого визначають такі компоненти: реалізація права вибору теми, рівня складності завдань, форм і способів роботи з урахуванням індивідуальних інтересів учнів; наявність умов для самостійної пізнавальної діяльності; системність цілевизначення, рефлексії; практика формулювання учнями своїх очікувань стосовно змісту предмета: “Чого я хочу/очікую від навчання в школі?”; організація групової роботи (планування, розподіл обов’язків, дискусія, оцінювання і рефлексійні обговорення результатів); паралельне використання си-

стеми оцінювання, адекватної прогнозованим освітнім результатам (процедури і критерії для оцінювання компетентностей, портфоліо, щоденник досягнень, карта успіху тощо) й самооцінювання.

Зміна структури й технології освітнього процесу сприяла актуалізації таких складників його, як-от: заохочення учнів до виявлення проблем; активізація процесу пошуку способів розв'язання їх; спонукання учнів до формулювання й висловлення ідей та уявлень; стимулювання учнів до альтернативних пояснень, припущень, здогадок; створення умов для вільного висловлення позиції, припущення в малих групах; створення умов для застосування нових знань щодо широкого кола явищ, ситуацій – так, аби можна було оцінити прикладне значення їх [5, с. 19].

Набуває ваги узагальнена модель навчання як творчого пошуку: від бачення й поставлення проблеми – до висування гіпотез, перевірки їх, пізнавальної рефлексії над результатами й процесом пізнання. Компонентами цієї моделі є систематичне дослідження, моделювання гри, навчання на основі дискусії, спільне вироблення позицій, прийняття рішень. Водночас не варто надуживати самостійною роботою, віртуальними завданнями, оскільки недотримання балансу призводить до втрати взаєморозуміння й потреби міжособистісного спілкування [5].

Надважливим завданням є розвиток емоційного світу учнів, що передбачає добір емоційних комунікативних ситуацій, вправлення в оформленні емоцій засобами мови, навчання вербально контролювати емоції. Мова є ключем до вивчення людських емоцій, адже вона “номінує емоції, виражає їх, описує, імітує, симулює, класифікує, структурує, коментує, винаходить щирі й нещирі засоби для експлікації/імплікації їх...” [15, с. 384-385]. Депозитарієм емоцій є художня література: вона описує емоційні ситуації, вербальну й авербальну емоційну поведінку людини, способи, засоби і шляхи комунікації емоцій, у ній зафіксований емоційний видовий та індивідуальний досвід, способи емоційної рефлексії. Важливість емоцій полягає в тому, що відчуття їх дає змогу навчитися визначати корисність чи шкідливість впливових факторів і вчасно реагувати на них.

Досягнення наук, що живлять лінгводидактику, розвивають її, неодмінно мають бути враховані у процесі розроблення будь-яких методик, що претендують на впровадження.

Усвідомлення й урахування важливих психолого-педагогічних чинників сприяє ефективній організації освітнього процесу, спрямуванню його на розвиток учнів, удосконалення їхніх практичних умінь і навичок, набуття досвіду застосування їх у штучно змодельованих учителем і реальних ситуаціях, подальшому комфортному входженню в соціум і реалізації в обраній сфері творчого потенціалу школярів.

Літ.: 1. Вахрушев А. А. Принцип минимакса и его использование в Образовательной системе “Школа 2100” // Образовательная система “Школа 2100”. Педагогика здравого смысла : сб. матер. / Под научн. ред. А.А. Леонтьева. М. : Баласс, РАО. 2003. С. 36–38. 2. Голуб Н.Б. Навчання синтаксису учнів 8-9 класів : аналітичний аспект // Українська мова і література в школі. 2015. №.5-6. С. 2-6. 3. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посібник. К.: Либідь. 2002.. 304 с. 4. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений. СПб: Питер.

2012. 578 с. 5. *Кларин М.В.* Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии: анализ зарубежного опыта. Рига: Эксперимент, 1995. 176 с. 6. *Леонтьев А. А.* Непрерывность и преемственность образования // Образовательная система “Школа 2100”. Педагогика здравого смысла : сб. матер. / Под научн. ред. А.А. Леонтьева. М. : Баласс, РАО. 2003. С. 28–34. 7. *Леонтьев А.А.* Психология общения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 4-е изд. М.: Смысл; Академия. 2007. 368 с. 8. *Лоуэн А.* Удовольствие: Творческий подход к жизни: пер. с англ. М.: Психотерапия. 2011. 304 с. 9. *Маслоу А.* Мотивация и личность. СПб: Питер. 2012. 352 с. 10. *Равен Дж.* Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы. Пер. с англ. изд. 2-е, испр. М.: Когито-Центр. 2001. 142 с. 11. *Рождественский Ю.В.* Словарь терминов (Общеобразовательный тезаурус): Мораль. Нравственность. Этика. 2-е изд. М.: Флинта; Наука. 2003. 88 с. 12. *Трейсі Б.* Максимум успішності. Стратегії і навички для розкриття прихованого потенціалу. Перекл. з англ. О. Замойської. Х.: Клуб Сімейного Дозвілля. 2018. 336 с. 13. *Унарова Л.Д.* Поведение человека: социально-философское осмысление. М.: Академия Естествознания. 2012. 200 с. 14. *Управление качеством образования: сборник методических материалов / сост. О.Е. Лебедев. М. 2002. С. 34.* 15. *Шаховский В. И.* Лингвистическая теория эмоций : моногр. М.: Гнозис. 2008. 416 с. 16. *Швалб Ю.* Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті // Вища школа. 2010. №2. С.31-36. 17. *Шиянов Е.Н., Котова И.Б.* Развитие личности в обучении: Учеб. пособие для студ. педвузов. М.: Академия, 1999. 288 с. 18. *Якиманская И. С.* Личностно ориентированное обучение в современной школе. М. : Сентябрь. 1996. 96 с. 19. *Якобсон П.М.* Психологические проблемы мотивации поведения человека. М.: Просвещение. 1969. С. 20-21.

4.3. Лінгвістичні засади

Н.Б. Голуб

Посилення лінгвофілософського компонента лінгвістичних студій сприяло появі нового інструментарію дослідження, перегляду загальних підходів і принципів дослідження мови, увиразненню позицій стосовно її ролі в житті людини, соціумі, культурі, з'ясуванню функційної природи мови. Нині лінгвістика зорієнтована на вивчення мови “як діяльнісного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації” [2, с. 31], розглядає мову як знаряддя, інструмент, засіб, механізм для реалізації певних цілей і намірів, а отже, виявилася значно попереду лінгводидактики, у результаті чого багато корисних аспектів лінгвістичних досліджень випали з поля зору лінгводидактиків і методистів. Отже, методики, що презентують мову як самодостатню систему знаків, яку потрібно вивчати саму в собі, застаріли. Сучасну лінгвістику визначають антропоцентризм, функціоналізм і комунікативність, тоді як традиційні методики перебувають на позиціях структуралістської наукової парадигми.

Теоретичні доробки лінгвістів щодо комунікативного орієнтування всіх одиниць і категорій мовної системи, вивіщення людини у спілкуванні сприяють реальному впровадженню особистісно орієнтованого розвивального навчання. Особливо актуальні дослідження про репертуар комунікативних умінь, комунікативний

потенціал емоцій і почуттів, мовленнєвий вплив, комунікативні стратегії й тактики, діалогові стратегії, типи мовленнєвого впливу (соціальний, волевиявлення, інформування (пояснення), оцінний, емоційний), комунікативну поведінку, комунікативний успіх, комунікативну невдачу, мовленнєві жанри тощо.

Оскільки процес формування предметної й ключових компетентностей а також етап вимірювання результату сформованості передбачають наявність ситуації, важливого значення набуває теорія мовленнєвих жанрів, що враховує сутність усіх складників ситуації спілкування, а саме: умови спілкування, стиль, наміри, учасники спілкування, форма мовлення, способи оформлення початку й кінця розмови, передавання ініціативи в діалозі, стратегії й тактики ведення комунікації та ін. В умовах активного розвитку антропологічного напрямку науки про мову, переважання досліджень функційних особливостей і можливостей мови, теорія і практика навчання її в школі не може бути орієнтованою на системно-структурну парадигму.

Кожна людина щодня стає свідком чи учасником багатьох подій, ситуацій, у яких необхідно прийняти певне рішення, пояснити, попросити вибачення, запропонувати, спланувати, застерегти, відмовити, поспівчувати, порадити чи попросити поради, оцінити тощо. І саме це треба вміти робити засобами мови правильно, щоб ситуацію спрямувати на гармонізацію стосунків, а не наростання напруги, конфронтації. Назріла потреба укладення словника-мінімуму жанрів мовлення для кожної вікової категорії учнів. У тому переліку мають бути вибачення, заборона, заперечення, застереження, відмова, пояснення, виправдання, прохання, згода, похвала, обіцянка, привітання та багато інших.

Доцільність мовленнєвих жанрів визначають такі аргументи лінгвістів:

1. Мовленнєвий жанр є універсальною моделлю мовленнєвої поведінки людини й ефективним засобом формування її.
2. Обізнана з теорією й практикою мовленнєвих жанрів людина почувається впевнено в багатьох життєвих ситуаціях, здатна повніше і яскравіше розкривати свою індивідуальність, варіювати ситуацію спілкування, реалізувати вільний мовленнєвий задум.
3. Уміння використовувати жанрові форми у своєму мовленні сприяє коригуванню процесу спілкування, прогнозуванню його результатів.

Тому не применшуючи ролі мовної грамотності, варто говорити також про грамотність комунікативну.

Аналіз досліджень сучасних лінгвістів дає підстави для таких узагальнень:

- приділяючи увагу формі, необхідно наголошувати на її значенні, на тому, заради чого ця форма існує;
- акцент робити не стільки на структурі слова, словосполучення чи речення, скільки на суті (значенні) й на тому, що цю суть можна виразити по-різному;
- демонструвати великі можливості лексичної, граматичної, синтаксичної синонімії;
- навчати учнів бути вимогливими до власного мовного простору, відчувати радість і насолоду від мови;
- формувати відповідальність за мовні дії і вчинки.

Комунікативно доцільний вибір слова, вимови, граматичної форми, структури свідчать про рівень освіти й культури, рід занять мовця, а також про належність його до певного соціального прошарку.

Лит.: 1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. К. : Академія. 2004. 344 с. 2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К. 2008. 712 с.

4.4. Дидактичні, лінгводидактичні засади

Горошкіна О.М.

Дидактичні та лінгводидактичні засади компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею визначають підходи, закономірності, принципи, форми, методи і засоби навчання.

Методологічним підґрунтям компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею є визначений Державним стандартом компетентнісний підхід, що спрямовує освітній процес на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані предметна та ключові компетентності учнів.

Результативність упровадження окреслених вище підходів в освітній процес ліцею значною мірою забезпечує їх взаємозумовленість.

Компетентнісно орієнтована методика навчання української мови учнів ліцею спирається на певні закономірності, урахування яких сприяє ефективній організації освітнього процесу. У методиці докладно висвітлено такі закономірності навчання й засвоєння мови, як-от: об'єктивна залежність результатів засвоєння мовлення від ступеня розвиненості мовленнєвотворчої системи людини (Л. Федоренко), взаємозв'язок між лінгвістичною теорією і мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання і засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створюваного у процесі навчання і в повсякденному житті (М. Пентиліук).

У сучасних умовах пріоритетними стають такі *закономірності*, як залежність відбору змісту навчання української мови, а відтак і форм, методів, засобів навчання від соціально-економічного розвитку людства, соціокультурних умов, у яких перебувають суб'єкти освітнього процесу, а також урахування їхніх типологічних особливостей; ефективність освітнього процесу залежить від готовності вчителя до професійної діяльності, а також від соціально-психологічних, гігієнічних, матеріальних умов, у яких відбувається перебіг освітнього процесу; освітні результати залежать від особливостей взаємодії учня з іншими суб'єктами освітнього процесу та довідкам.

Залежність між об'єктивними закономірностями освітнього процесу й метою його відображають принципи навчання – основні вихідні положення теорії і практики навчання. Науковці виділяють загальнодидактичні, на яких базуються цільовий, змістовий, діяльнісний та результативний компоненти освіти; лінгводидактичні – основні положення функціонально-технологічної організації навчання мови, які спираються на загальнодидактичні принципи, та власне методичні, що впливають зі специфіки навчального предмета [8, с. 204–205].

На загальнодидактичних принципах (науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, наочності, доступності, історизму, свідомості, емоційності навчання, креативності, зв'язку теорії з практикою, розвивального навчання) ґрунтується компетентісно орієнтована методика навчання української мови, що забезпечує формування предметної та ключових компетентностей учнів ліцею.

Вважаємо за доцільне, крім загальнодидактичних, виділити такі *принципи*, що увиразнюють суть особистісно орієнтованого навчання, компетентісного й діяльнісного підходів і спрямовують на реалізацію завдань методики: мотиваційного забезпечення освітнього процесу; текстоцентричний; ціннісного орієнтування; життєвої доцільності й дієвості знань; активізації пізнавальної діяльності учнів; спрямування навчання на всебічний і гармонійний розвиток; співробітництва і взаємної підтримки; активності особистості; індивідуалізації; органічної єдності людини, мовлення і процесу навчання.

Принцип мотиваційного забезпечення освітнього процесу обґрунтовано в психологічних студіях (Ананьєв Б., Божович Л., Ільїн Є., Леонтьєв О.М., Посталюк Н., Реан А., Рубінштейн С., Тализіна Н., Щукіна Г. та ін.). Його дотримання в освітньому процесі передбачає формування в учнів не окремих мотивів, а цілісної мотивації до опанування української мови, що стає для них системоутворювальним чинником, який сприяє формуванню готовності учнів до задоволення внутрішніх потреб у навчальній діяльності. Для цього вчителі необхідно формувати позитивне ставлення до навчання, максимально орієнтуючись на формування потреби учнів у навчанні української мови, застосовуючи не тільки їхній інтелект, а й емоції, ознайомлювати їх із навчальною інформацією в такий спосіб, щоб програмові відомості сприймалися як такі, що допоможуть їм у конкретних ситуаціях.

Текстоцентричний принцип зумовлює застосування текстів на уроках української мови як основного засобу навчання задля читання, переказування, проведення словникової роботи; визначення й осмислення теми, головної думки; з'ясування ознак і композиційних елементів тексту; визначення стильових рис, мети висловлення; співвіднесення мовних засобів із задумом, типом, жанром і стилем мовлення; визначення та обґрунтування типу мовлення; організації групового чи індивідуального лінгвістичного дослідження; організації самостійної роботи; визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів; виявлення й маркування певного мовного явища тощо.

Принцип ціннісного орієнтування орієнтує на створення умов для формування в учнів ціннісних орієнтацій, досвіду самостійного вирішення пізнавальних, організаційних, комунікативних, моральних та інших проблем.

Принцип життєвої доцільності й дієвості знань полягає у формуванні в учнів умінь самостійно розв'язувати проблеми на основі застосування соціального досвіду, у тому числі і власного.

Принцип активізації пізнавальної діяльності учнів спрямовує на підтримку активної мисленнєвої діяльності учнів, їхньої пізнавальної самостійності, інтересу. Сучасна ме-

тодика має орієнтувати вчителя передусім на практичні методи, а саме: ситуаційний, метод проектів, вправи, діалогічної взаємодії, метод гри та ін. Мовний матеріал учні повинні засвоювати як інструмент думки, адже комунікативний зміст формується у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Сприятливою для цих процесів є робота з текстом, різні варіанти роботи з проблемою, добір емоційно привабливих для учнів ситуацій, що потребують від учнів прийняття правильних рішень.

Принцип спрямування навчання на всебічний і гармонійний розвиток не новий, оскільки процес розвитку – безперервний, і на кожному часовому відтинку розвитку суспільства забезпечує різний рівень сформованості гармонійності, цілісності особистості. На сучасному етапі актуалізувалася проблема гармонії людини з довкіллям, із собою, поєднання її інтересів з інтересами суспільства, на розв'язання якої й спрямований означений принцип.

Принцип співробітництва і взаємної підтримки орієнтує на співробітництво і взаємну підтримку всіх суб'єктів освітнього процесу, що сприяє підвищенню результативності освітнього процесу.

Принцип активності особистості ґрунтується на засадах педагогічної психології. С. Рубінштейн стисло і влучно схарактеризував механізм становлення пізнавальної активності учнів: “Зовнішні умови діють через посередництво з внутрішніми, утворюючи з ними одне ціле” [6], тобто засвоєння відомостей через суб'єктний досвід учнів. Урахування означеного принципу змінює традиційні підходи до оцінювання освітніх результатів учнів: важливим стає не оцінювання кінцевого результату засвоєння (що учень виконав, написав, відтворив тощо), а і як він до нього дійшов, оцінюючи процесуальний бік, адже однакового результату можна досягнути різними шляхами, не всі з яких є продуктивними. Учитель має брати до уваги не тільки що опановує учень, але й як. Це допоможе визначити труднощі, з якими стикається учень, а також його індивідуальні можливості.

Принцип індивідуалізації передбачає побудову індивідуальної освітньої траєкторії для кожного учня, урахування його індивідуальних особливостей в освітньому процесі – світогляду, інтересів, схильностей, бажань тощо. Це зумовлює й відбір текстів як дидактичного матеріалу, проблем для обговорення відповідно до вікових особливостей учнів.

Принцип органічної єдності людини, мовлення і процесу навчання. Наявність в учнів потреби в спілкуванні “робить спілкування і пов'язане з ним ставлення до людей однією з провідних цінностей людини” [1]. На сформованість потреби у спілкуванні впливає знання функціональних цілей спілкування (надання допомоги іншим; пошук партнера для бесіди, спільної гри, діяльності; бажання бути зрозумілим; бажання мати підтримку, співчуття, похвалу, відгук; можливість самовираження; можливість змінити думку, наміри чи поведінку – власну чи іншої людини).

Означені принципи корелюються з *принципами* особистісно орієнтованого навчання, до яких відносять принцип самоактуалізації, принцип індивідуальності, принцип суб'єктності, принцип вибору, принцип творчості і успіху, принцип довіри і підтримки.

Важливу роль в освітньому процесі відіграють форми. Це має бути оптимальне поєднання індивідуальної, парної й колективної. *Колективна* навчає працювати в колективі, дослухатися до чужої думки, ініціювати, відчувати колективну відповідальність за результати; *парна* особливо важлива для тих, хто вчиться комунікувати, взаємодіяти, ставити запитання; *індивідуальна* має свої завдання – це цілевизначення, планування власної освітньої траєкторії, розроблення особистих проєктів, захист своїх переконань і думок, особиста відповідальність, формування ставлень. Індивідуальна форма важлива також для набуття досвіду самонавчання й самовдосконалення. Для організації самостійної пізнавальної діяльності важливими є мотивація, критичність розуму, творчі вміння, що базуються на вмінні самостійно мислити, орієнтуватися в будь-якій ситуації, виявляти проблему, висловлювати припущення, шукати способи розв'язання її.

У доборі *методів* керуємося висновками вчених про те, що найбільший особистісно-розвивальний ефект під час навчання мають проблемні ситуації, світоглядні парадокси, ситуації подолання буденності, пізнавальні завдання, дидактичні ігри, завдання з життєво практичним змістом, висування гіпотез, рефлексія логіки викладу, конструювання прикладів тощо.

З огляду на сказане, сучасна методика має орієнтувати вчителя передусім на практичні методи, а саме: ситуаційний, метод проєктів, вправи, діалогічної взаємодії, метод гри та ін. Мовний матеріал учні повинні засвоювати як інструмент думки, адже комунікативний зміст формується у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Сприятливою для цих процесів є робота з текстом і різні варіанти роботи з проблемою.

У процесі добору методів урахуємо те, який продукт буде створено учнями на уроці. Навчальний продукт співвідносимо із мовною, мовленнєвою і соціокультурною лініями та інтересами учнів.

Комплексна вправа сприятиме навчання комунікативних стратегій (забезпечення повного розуміння співрозмовника, уникнення конфлікту, привернення уваги, зацікавлення, підтримання розмови, спонукання до діалогу тощо).

Гру розглядаємо не як поодинокі явище чи спосіб розвантаження, а як безперервну послідовність операцій у процесі розв'язання завдань, логічне продовження чи практичне доповнення до конкретної теми; як складник освітнього процесу, об'єднаний спільним змістом, сюжетом, що стимулює учнів до самовдосконалення в процесі комунікації. Порівняно з іншими формами й методами навчання дидактична гра має такі позитивні аспекти: результативність у засвоєнні знань і формуванні умінь, формування вміння співпрацювати, формування мотивів навчання, розвиток гуманних стосунків між студентами, розвиток навчально-творчої діяльності (планування, рефлексія, контроль, самоконтроль), що є підґрунтям для формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця.

Мотивація ігрової діяльності зростає завдяки добровільності, можливості вибору, духові змагальності, задоволення від самоутвердження й самореалізації.

Діалог постає не лише як метод навчання, а й як засіб організації освітнього процесу, реалізації когнітивної, виховної, організаційної функцій. Спілкування на уроці сприяє пізнавальній активності учнів, розвиткові уваги, пам'яті, уяви, мислення, мовлення, емоційної сфери, моральних характеристик.

Важливим компонентом компетентності є ціннісний. Аби посилити значення цінності для суб'єктів освітнього процесу, представляємо її у вигляді проблемного завдання, мовленнєвої ситуації, дискусійного питання, у тексті комплексної вправи, що передбачають дослідження суті її, зіставлення з іншими цінностями, використання її як аргументу тощо.

Наявність в учнів потреби у спілкуванні «робить спілкування і пов'язане з ним ставлення до людей *однією з провідних цінностей* людини [3, с. 33]. На сформованість потреби у спілкуванні впливає знання функційних цілей спілкування (надання допомоги іншим; пошук партнера для бесіди, спільної гри, діяльності; бажання бути зрозумілим; бажання мати підтримку, співчуття, похвалу, відгук; можливість самовираження; можливість змінити думку, наміри чи поведінку – власну чи іншої людини).

Лит.: 1. Голуб Н.Б. Психологічні засади компетентнісного навчання української мови учнів 5-7 класів. Мова. Культура. Взаєморозуміння: зб. наук. праць. Вип. III. Відп. Ред. Т.А. Космеда. 2013. №3. С.332-339. 2. Груба Т.Л. Теорія і практика формування мовної особистості учнів старшої школи на уроках української мови (профільний рівень). Київ, 2018. 352 с. 3. Кондратюк І. Г. Активізація навчальної діяльності учнів на уроці // Англійська мова та література. 2006. № 15. С. 2. 4. Краснопольський В.Е. Активізація навчально-пізнавальної діяльності засобами комп'ютерної техніки // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. 1998. № 7. С. 104-108. 5. Литвиненко І.П. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності. К. : Просвіта. 2002. 316 с. 6. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. М., 1968. 145 с. 7. Савченко О.Я. Впровадження інновацій – об'єкт педагогічної теорії і практики // Рідна школа. К. : Преса України. 2012. №10. С. 79-80. 8. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с. 9. Якиманская И.С. Принцип активности в педагогической психологии. Вопросы психологии. 1989. №6. С. 5-12.

5. СУТЬ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

Н.Б. Голуб

Усі суміжні з лінгводидактикою галузі науки мають на сьогодні вагомий результат, урахування яких у процесі створення методики сприяє якісному оновленню освітнього процесу.

У процесі розроблення методики важливо визначитися, на яку з наявних концепцій особистості (інтегративну, соціоцентричну чи дуалістичну) вона буде опиратися. Ретельно дослідивши дидактичні моделі особистісно орієнтованого навчання І. Якиманської (базується на суб'єктно-особистісному підході), В. Серикова

(в основі – теорія особистості С. Рубінштейна), Є. Бондаревської (культурологічна концепція), С. Подмазіна (соціально-філософський підхід, в основі якого – інтегративна концепція особистості), доходимо висновків, що методика має врахувати й охопити такі аспекти зазначених вище підходів:

- 1) мотивованість знань і навчальної діяльності учнів;
- 2) забезпечення функційності знань;
- 3) зміна психологічного клімату (зниження психологічної напруги всіх учасників освітнього процесу, подолання невпевненості, страху, сором'язливості, байдужості);
- 4) стирання межі між змістовим і процесуальним аспектами;
- 5) діалогізація освітнього процесу;
- 6) вибір предметом проектної навчальної діяльності подію в житті особистості, а не фрагмент навчального матеріалу;
- 7) упровадження групової форми організації навчальної діяльності;
- 8) активізація сучасних засобів навчання;
- 9) розвиток самоорганізації учня та ін.

Виразними показниками компетентнісного підходу є центральна позиція учня з його мотивами, цілями, потребами, неповторним психологічним складом. Усвідомлюючи важливість окреслених підходів, називаємо такі характеристики й переваги їх:

- спрямування на розвиток особистості, а не на досягнення нею певного знанневого стандарту;
- актуалізація особистісних функцій і впровадження механізмів особистісного становлення учнів;
- зорієнтованість освітнього процесу на індивідуалізацію, функційність та ефективність навчання.

У результаті навчання визначальними вважаємо *три показники*: пізнавальний, ціннісний (ставленнєвий) і поведінковий прояви мовної особистості учня.

Виділяємо такі аспекти процесу навчання української мови: *інформаційний* (засвоєння теорії мови), *діяльнісний* (оволодіння вміннями і навичками, застосування знань і вмінь у нових умовах) та *особистісний* (емоційний світ, формування системи ставлень і поведінкових норм).

Ефективність освітнього процесу забезпечують такі чинники: визначення принципів, добір форм і методів навчання, проблематизація змісту навчального матеріалу в контексті сьогоденного і завтрашнього життя учнів, організація позашкільної соціальної практики, набуття суб'єктного досвіду послуговування мовою в усіх сферах життя.

Компетентнісно орієнтоване навчання мови має *ситуаційний характер*, адже таким чином ми, по-перше, занурюємо навчальний матеріал у штучно створене соціальне середовище, даємо змогу учням відчутти корисність знань і вмінь за межами школи і, по-друге, компетентність ситуативно й особистісно маркована, тобто виявити компетентність окремого учня можливо лише в конкретній ситуації. Систематичне за-

провадження на уроці ситуаційного методу сприяє розв'язанню багатьох актуальних освітніх завдань, а саме: формуванню аналітичного мислення, здатності самостійно приймати рішення, відповідальності за власне рішення чи вчинок, стимулюванню активності й ініціативності учнів у межах школи й поза нею.

Добираючи ситуації, урахуємо сфери застосування здобутих знань, набутих умінь і навичок. На думку дослідників, учень повинен бути компетентний у таких сферах: самостійної пізнавальної діяльності (засвоєння способів здобування знань з різних джерел, у тому числі поза школою); суспільно корисної діяльності (громадянин, виборець, споживач); соціально-трудова діяльності (уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості, орієнтуватися в нормах і етиці трудових взаємин; навички самоорганізації); побуту (у тому числі питання власного здоров'я, сімейного побуту); у сфері культури й дозвілля (вибір шляхів і способів проведення вільного часу) [1, с. 14-15].

Виділяють такі критерії значущості проблем:

- 1) відповідність потребам та інтересам конкретної групи учнів;
- 2) надання можливості учням брати участь у доборі навчальних проблем;
- 3) проблема має передбачати варіативність способів розв'язання її;
- 4) проблема має бути типовою, стосуватися широкого загалу;
- 5) серйозність, важливість проблеми;
- 6) відповідність віковим особливостям учнів [5, с. 21]

Пропонуємо різні варіанти подання проблеми: класичний розгорнутий (гарвардський), скорочений варіант, знятий фільм або відеоматеріал, випадок із життя; випадок, запропонований учасником; випадок, що виник у процесі діалогу; аналіз прийнятого кимось рішення щодо конкретної ситуації [5, с. 87].

Урок набуває статусу сфери особистісного досвіду учня із такими характеристиками, як відкритість (усі аспекти – цілі, зміст, методи, форми, критерії оцінювання – відкриті учням), непередбачуваність ходу навчального заняття і продукту навчальної діяльності, проблемність.

Відповідно на уроці спонукаємо учнів до продукування й формулювання нових ідей; пропонуємо їм явища чи ситуації, що суперечать їхнім уявленням і принципам; даємо можливість досліджувати свої припущення у вільній, спокійній атмосфері, особливо – шляхом обговорення в малих групах; спонукаємо до висунування альтернативних пояснень, припущень, здогадок; навчаємо застосовувати нові уявлення щодо широкого кола явищ, ситуацій – так, аби вони могли оцінити прикладне значення їх [5, с. 19].

Елемент новизни в сучасному навчальному процесі становить *цілевизначення* й особливо – конкретизація його поурочно. Причому цілі на перспективу визначають учитель і учень, формулюванням поурочної мети учень мотивує себе на продуктивну діяльність.

Пропонуємо дієслова для формулювання цілей: *навчальних* (засвоїти, дізнатися, збагатити, зрозуміти, виявити, висловлювати, демонструвати, вимовляти, наголошувати, записати; вступити в контакт, попросити вибачення; схвалити, осудити, погодитися, допомогти, запросити, приєднатися, відмовити, співробітничати,

взяти участь та ін.), *розвивальних* (аналізувати, інтерпретувати, видозмінювати, виділяти, використовувати, оцінювати, перетворювати, мотивувати, застосовувати, створювати, варіювати, перегруповувати, передбачати, запитувати, систематизувати, спростити; виразити, підсумувати, поділити на складники, розповісти; висловити думку, висловити незгоду та ін.).

Сам процес навчання має бути діалогічним, функційним, мотивованим до навчального спілкування, мовленнєво й мисленнєво активним; має передбачати наявність конкретних ситуацій як моделей системи взаємовідносин, проблемність, високий рівень новизни, евристичність, змістовність.

У структурі уроку ваги набувають мотиваційний, стимулювальний і рефлексійний складники, від яких значною мірою залежить процес засвоєння й творчого переосмислення матеріалу. Так, рефлексія формує навички самоаналізу й водночас стимулює до самовдосконалення, сприяє вимогливості і самокритичності, навчає формулювати цілі, проблеми, результати, труднощі, висловлювати свої почуття, переживання, усвідомлювати причини їх. Аби в учнів появилось відчуття потреби в цьому, важливо запропонувати їм алгоритм рефлексії.

Пильної уваги вчителя потребує проблема формування соціального комунікативного простору (сфери, кола спілкування, створення учнем власного мікросоціуму).

Результативну сторону освітнього процесу співвідносимо зі структурою компетентності і визначаємо так: когнітивний компонент (знання; і вміння); суб'єктний досвід (сприйняття себе й інших людей; система ставлень; поєднання вольового й діяльнісного елементів), духовний компонент.

Якщо когнітивний компонент коментарів не потребує, то наступні конкретизуємо. А саме: суб'єктний досвід розглядаємо як досвід бути особистістю, досвід виконання атрибутивних функцій (вибірковості, осмислення діяльності, креативності, рефлексивності, відповідальності, що загалом означає “досвід усвідомленої й рефлексійної поведінки у світі” [7, с. 28]. Духовну сферу особистості визначають наявність світоглядних, моральних, естетичних та інших цінностей у вигляді мотивів і настанов.

Важливим складником компетентності є *особистісний досвід*. З огляду на те, що досвід – автономна, не прив'язана до предметного змісту навчальних дисциплін категорія, варто розробити механізми обліку й оцінювання його. Стимулюючи набуття такого досвіду, вважаємо за доцільне впровадити портфоліо. Водночас ураховуємо, що процес набуття досвіду й оволодіння ним “виражається не в предметних знаннях і вміннях, а має форму особистісних світоглядних диспозицій, ціннісних орієнтацій... що стали невід'ємною суттю Я-концепції” [7, с. 26].

Для формування ключових і предметної компетентностей важливі такі вміння:

- *надпредметні* (ставити цілі, планувати роботу, уточнювати план, визначати алгоритм дій, оцінювати, здійснювати рефлексію; аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація, визначення, пояснення, аргументування, конкретизування, доведення, спростування тощо);
- *предметні* (передбачених програмою) умінь.

Компетентність як синтетичний термін поєднує в собі готовність до цілевизначення, планування, дій, оцінювання й рефлексії, що у процесі вияву її передбачає реалізацію таких дій: розуміти, демонструвати, застосувати, довести, сприяти, використати, оцінити, обрати, обґрунтувати, розвинути.

Важливим завданням методики є формування високодуховної моральної особистості з усіма важливими чеснотами.

Освіта України сьогодні орієнтована на розвинені країни світу, тому актуалізується функційна грамотність, для якої, на думку американських учених, важливо сформулювати 7 навичок виживання: критичне мислення й розв'язання проблем; ефективна робота в команді й уміння бути взірцем для інших; гнучкість і здатність адаптуватися; ініціативність і підприємницька жилка; ефективне усне, письмове й мультимедійне спілкування; пошук та аналіз інформації; цікавість та увага [2, с. 59].

Зважаючи на те, що однією з важливих граней образу випускника в концепції "Нова українська школа" є інноваційність, звертаємо увагу (за Т. Брауном) на 5 особливостей проектних мислителів: *емпатію* (здатність бачити й розуміти внутрішній світ іншої людини); *інтегративне мислення* (здатність бачити всі аспекти проблеми й можливі нестандартні шляхи розв'язання її); *оптимізм* (розв'язання проблеми можливе в будь-якому випадку); *експерименталізм* (застосування методу спроб і помилок для вивчення й виявлення можливих нових і креативних шляхів розв'язання її) [3, с. 30-31]. Інші дослідники (Дайер, Грегерсен, Крістенсен) називають 5 навичок, що відрізняють інноватиків від неінноватиків, – це спілкування, допитливість, спостережливість, експериментування, взаємодія.

З огляду на суб'єкт-суб'єктний характер освітнього процесу назріла потреба говорити не лише про методи навчання, але й про методи учіння, про контроль і самоконтроль, упроваджувати психологічні прийоми, спрямовані на формування актуальних навичок та особистісних рис. Актуалізуємо такі психологічні прийоми: стимулювання мотивації пізнавальної діяльності учнів; створення комфортного мікроклімату в колективі. До переліку важливих відносимо такі прийоми: систематизування; зіставлення; формулювання *простих* (Хто? Що? Коли? Чи буде? Чи може? Чи згодні ви?), *складних* (Поясніть, чому... У чому різниця? Чому ви вважаєте? Що буде, якщо? Чому так сталося?) і *рефлексійних* (Що здалося вам сьогодні важким? Яким способом було розв'язано завдання? Чи не можна інакше? Що з вивченого сьогодні для вас найголовніше? Які думки, що прозвучали сьогодні, співзвучні з вашими? Що здалося непереконливим, з чим ви не згодні? Які нові думки, почуття у вас з'явилися? Чи були моменти радості, задоволення від своїх вдалих відповідей? Чи були моменти невдоволення собою? Яку користь ви мали з цього заняття, вивченого тексту? Чому ви обрали саме ці завдання? Про що хотілося б поговорити детальніше? Що б ви хотіли порадити своєму вчителю? Чи помітили ви свої успіхи в...?) запитань; формулювання (ідентифікування), визначення суті проблеми; висловлення припущення; створення графічного образу; моделювання; інтригування; цілевизначення; прогнозування; маркування тексту; взаємоопитування; формулювання висновків тощо.

Пам'ятаємо: успіх в освіті більше не пов'язують з відтворенням знань – знання потрібні як матеріал для вияву творчості, умінь застосовувати їх у нових умовах. У доборі дидактичного інструментарію керуємося результатами досліджень зарубіжних учених, експертів з освіти, згідно з якими мовними досягненнями XXI століття є значний словниковий запас; критичний аналіз прочитаного/почутого матеріалу: романи, вірші, п'єси, есе, новини; спілкування за допомогою різноманітних медіа з використанням різних стилів мовлення; здатність формувати й захищати власну думку; уміння ставити продумані запитання; ведення конструктивної дискусії [2, с. 139].

Компетентнісно орієнтована методика навчання української мови зосереджує увагу на *способах мислення* (креативність, критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми й формулювати власні судження), *способах роботи* (спілкування і співпраця), *інструментах для роботи* (здатність розпізнавати й використовувати потенціал новітніх технологій), а також на здатності жити в багатогранному світі й виконувати роль активних і відповідальних громадян; має спрямувати освітній процес на підготовку випускників до життя, а саме – формування життєво важливих (ключових) компетентностей.

Ознакою компетентності мовної особистості учня мають бути не власне знання, а сформовані на основі них ставлення. Маркерами ставлень є цілеспрямованість, допитливість, активність, ініціативність, постійний пошук і прагнення самовдосконалення, позитивні емоції, зміна поведінки на краще. Знання теорії мови й навіть уміння не означають, що в учнів сформовано громадянську активність, чуйність, емпатію, що мова держави стала для них цінністю, свідоме сприйняття норм літературної мови.

Утверджуючи суб'єктний статус учня на кожному уроці необхідно забезпечувати його право на вибір методу і способу засвоєння матеріалу, тексту, домашнього завдання тощо.

Учні мають засвоювати мовні явища й категорії не як щось абстрактне, обов'язкове для запам'ятання, а як інструментарій мовленнєвого вчинку, тому здобувачам профільної середньої освіти немає потреби дублювати мовну теорію, яку вони засвоювали впродовж 5-ти років. Так, наприклад, розглядаючи лексичну норму, звертаємо увагу на слова-конфліктогени, навчаємо вербалізувати емоції, застерігаємо від слів, що шкодять іміджеві й гармонізації стосунків; системно працюємо над збагаченням активного словника; навчаємо образності мовлення; переглядаючи синтаксичну норму, зосереджуємо увагу не на визначенні членів чи типу речення, а на чіткості, логіці формулювання думки, комунікативного наміру, визначенні її об'єктивності/суб'єктивності, ставлення до неї тощо.

Мовний матеріал має бути базовим для вивчення й освоєння мовленнєвих стратегій (мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей) і тактик. Кожну дію мають супроводжувати міркування, роздуми, усвідомлення, оцінювання. Механічні дії малоефективні.

Навчання української мови на компетентнісній основі означає наявність паралельних ліній – навчальної й розвивальної, що, згідно із Законом України “Про освіту”, об’єднуються в освітню. Насамперед передбачаємо такі зміни:

- 1) у цілях, цінностях і результатах;
- 2) у ставленні суб’єктів до освітнього процесу й результатів;
- 3) у посиленні практичної діяльності учнів;
- 4) у технологічному забезпеченні;
- 5) у формуванні освітнього середовища;
- 6) у відносинах із зовнішнім середовищем.

Учні як суб’єкти освітнього процесу мають усвідомити таке:

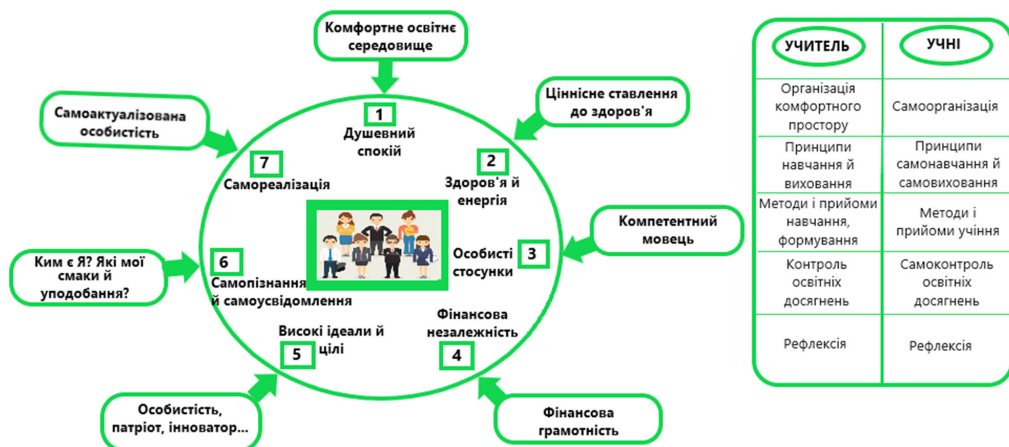
- 1) вивчення української мови має тривати щодня, незалежно від того, чи є в них урок української мови в школі;
- 2) кожен із них має подбати про урізноманітнення занять, щоб уникнути згасання бажання вивчати мову;
- 3) не обов’язково щодня вчити правила: важливо активно занурюватися в мовний контекст (щодня читати добірні тексти);
- 4) надзвичайно корисна така системна практика: ведення зошита мовної самоосвіти, у якому фіксувати слова, фрази чи думки, що вразили, викликали емоцію;
- 5) ефективним є щоденне переказування уривків текстів, відтворення діалогів тощо.

У світі відомі три моделі розбудови освітнього процесу:

- 1) ключове слово – зміст (головне – чого навчають; домінує знаннєвий компонент);
- 2) ключове поняття – процес навчання (як навчають, яким є пізнавальний процес, дидактичний інструментарій, як учні пізнають);
- 3) ключове поняття – результат (чим, якими компетентностями має оволодіти дитина).

Ядром моделей традиційних методик були відповідно знаннєвий компонент та дидактичний інструментарій, що ілюстрували процес навчання.

Узагальнюючи теорію, пропонуємо модель компетентнісно орієнтованої методики, що має відображати її особливості.

Центральною постаттю пропонованої моделі є учні. З огляду на те, що призначення освіти (за Г. Сковородою) – зробити людину щасливою – визначаємо 7 компонентів людського щастя (за Б. Трейсі). Шість із семи компонентів суголосні ключовим компетентностям, наскрізним лініям програми, завданням модернізування освіти загалом, а сьомий (компетентний мовець) є орієнтиром у формуванні предметної компетентності. Таблиця відображає суб'єкт-суб'єктні відносини ключових учасників освітнього процесу і механізм реального забезпечення суб'єктності: усі ключові елементи методики (принципи, методи, прийоми) урівноважені, що сприяє не лише організації освітнього процесу в школі, але самоосвіті учнів.

На думку Б. Трейсі, ідеальне життя – це “суміш семи складників у такій комбінації, яка дає вам найвище щастя в кожному конкретну мить” [8, с. 21].

Означаючи щастя як “прогресивну реалізацію цінного ідеалу”, учений так розшифровує 7 складників:

1. *Душевний спокій* – “це найбільше благо для людини. Без нього нічого іншого не має великої цінності... Якщо ви живете в злагоді з власними найвищими цінностями й найглибшими переконаннями, якщо у вашому житті панує досконалий баланс – ви досягаєте спокою в душі. Душевний спокій, або ж гармонія, життєво необхідний для оптимальності всіх людських взаємодій”.
2. Якщо душевний спокій – це нормальний і природний ментальний стан, то *здоров'я й енергія* – нормальний і природний фізичний стан.
3. Головна якість повноцінної особистості – це здатність її зав'язувати й підтримувати тривалі *особисті стосунки* з іншими людьми.
4. Досягнення *фінансової незалежності* – це одна з найважливіших цілей і життєвих обов'язків. Більшість тривог, стресів, переживань і втрат душевного спокою спричинені фінансовими проблемами. Чимало проблем зі

- здоров'ям, у стосунках викликані стресом і турботою про гроші. Тому свої таланти й здібності необхідно розвинути до рівня, який дасть вам змогу заробляти стільки грошей, щоб не непокоїтися через них.
5. Щоб стати щасливими, необхідно чітко усвідомити свій *життєвий напрям*.
  6. Для повної самореалізації необхідно усвідомити, *хто ви*, чому думаєте й відчуваєте саме так, які сили і впливи сформували ваш характер[8].
  7. *Самореалізація*, або, за А. Маслоу, “самоактуалізація” – це відчуття того, що ви стаєте людиною, якою маєте стати [6, с.21-29].

Що забезпечуватиме ефективність методики?

Ми живемо в час інновацій і рухаємося туди, де їх значно більше, але водночас наполягаємо на засвоєнні інформації, яку дитина може добути порухом указівного пальця. Є реальна потреба визначення й затвердження категорій носіїв мови, що сприяло б диференціюванню програм і методик.

Суспільство мало б визначити межі а) *високої мовної відповідальності* (публічні професії і сфери функціонування їх); б) *достатнього рівня* володіння мовою (*непублічні професії й сфери*); в) професії й сфери, для яких не властиві вимоги володіння літературною мовою.

Учні ліцею самі визначають, на які сфери вони орієнтовані, самі ставлять для себе цілі, орієнтири на входження у конкретну сферу: на це спрямовують себе в навчанні й самонавчанні.

Під кожен категорію учнів необхідно розробити програми, навчальну й методичну літературу.

Літ.: 1. Абакумова Н.Н., Малкова И.Ю. Компетентностный подход в образовании: организация и диагностика. Томск: Томский государственный университет. 2007. 368 с. 2. Вагнер Т., Дінтерсміт Т. Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя / пер. з англ. Н. Борис. К.: Наш формат. 2017. 312 с. 3. Вагнер Т. Створення інноваторів. К.: K.FUND. 2018. 384 с. 4. Голуб Н.Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в школі // Український педагогічний журнал. 2015. №1. С.107-118. 5. Кларин М.В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. М.: Наука. 1997. 223 с. 6. Маслоу А. Дальнейшие рубежи развития человека : пер. с англ. Г. Балл, А. Попогребский. М.: Смысл. 1999. 7. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование: поиск новой парадигмы: монография. Волгоград: ВГПУ. 2005. 72 с. 8. Трейсі Б. Максимум успішності. Стратегії і навички для розкриття прихованого потенціалу. Х.: Клуб Сімейного Дозвілля. 2018. 334 с.

6. ТЕКСТ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

О.М. Горошкіна

Яскравою ознакою сучасного уроку української мови є широке й різноманітне використання текстового матеріалу – засобу навчання, що має значний дидактично-розвивальний потенціал.

Місце текстів у системі навчання української мови науково обґрунтоване в сучасній лінгводидактиці (Андрієць О., Бакум З., Біляєв О., Голуб Н., Горошкіна О., Златів Л., Караман О., Караман С., Мельничайко В., Овсієнко Л., Омельчук С., Пентиліук М., Попова Л., Попович А., Шелехова Г., Ярмолюк А. та ін.), чітко виписані лінгводидактичні і психологічні засади застосування їх: розуміння тексту як витвору мовленнєвої діяльності, “єдності мовних знаків, що організовані за нормами цієї мови і є носіями інформації” [1, с. 621].

Про важливість, актуальність і доцільність системної роботи з текстами на уроках української мови свідчать такі переваги цього засобу навчання:

- текст сприяє ненав’язливому залученню учнів до духовного багатства нашого народу, засвоєнню важливих і цікавих відомостей;
- формує внутрішню потребу читати й збагачувати себе прочитаним, розвиває вміння критично ставитися до прочитаного, навички осмисленого читання;
- розвиває уяву, творчий потенціал учнів;
- мотивує учня на навчальну діяльність, підвищує його пізнавальний інтерес;
- демонструє красу й виражальні багатства української мови, розвиває навички естетичного сприйняття мови;
- поліпшує якісні характеристики мовлення, сприяє збагаченню їхнього активного словника;
- створює умови для організації індивідуальної, парної, групової(колективної) роботи;
- сприяє заощадженню часу на уроці й розширенню пізнавально-розвивальних, виховних можливостей уроку;
- реалізує міжпредметні зв’язки на уроці;
- створює умови для пошуку й осмислення проблеми;
- розвиває оргдіяльнісні навички (цілевизначення, планування, коригування, рефлексія);
- формує навички дбайливого ставлення до мови і свого мовлення;
- сприяє формуванню мовного чуття і смаку;
- впливає емоційно на учня, розвиває і збагачує його емоційний інтелект тощо [2, с. 3].

Для вчителя текст – це засіб формування ціннісних орієнтацій, предметної і ключових компетентностей учнів, для учнів – джерело інформації, об’єкт розуміння й вивчення. Однак поза увагою нерідко перебувають такі можливості тексту, як естетика мови, визначення головної й другорядної інформації, фіксування

інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів; добір власних аргументів; формулювання висновків), “переведення” тексту з одного стилю в інший; переведення тексту в інший формат: таблицю, схему, малюнок та ін.

Текст настільки універсальний засіб, що може бути застосований на різних уроках, сприяти реалізації багатьох методів навчання, усіх поставлених цілей на уроці. Пропонуємо розгорнутий алгоритм роботи з текстом у ліцеї:

- читання, створення інтонаційної карти тексту;
- переказування тексту;
- словникова робота (з’ясування лексичного значення слова, тематичне групування лексики, активізування у мовленні; виховання уваги до незнайомих слів; сполучуваність слів тощо);
- визначення й осмислення теми, головної думки;
- визначення ознак і композиційних елементів тексту;
- визначення стильових рис, мети висловлення;
- співвіднесення мовних засоби із задумом, типом, жанром і стилем мовлення;
- визначення й обґрунтування типу мовлення;
- організація групового чи індивідуального лінгвістичного дослідження;
- організація самостійної роботи;
- визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів;
- виявлення й маркування певного мовного явища;
- узагальнення певного мовного матеріалу (групування, класифікація, структурування й систематизування);
- формулювання тези, гіпотези, добір аргументів;
- проведення аналогії з відомими фактами, прикладами з життя людей, історичними подіями, прислів’ями й афоризмами, творами, цитатами з творів, епіграфами і багато ін.;
- пояснення написання й вимови;
- організація супутнього повторення;
- привернення уваги до тропів задля формування відчуття естетичної насолоди;
- удосконалення тексту;
- добір слів і виразів, що сприяють налагодженню психологічного комфорту, унеможливають конфлікт;
- видозміна тексту (розширення, скорочення, збагачення певними одиницями (влучними словами і виразами, синонімами, епітетами, фразеологізмами, тропами), заміна одних одиниць іншими, логічне розташування змістових елементів структури тексту);
- виявлення проблеми;
- виконання логічних операцій (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, висновки);
- осмислення поведінкових зразків героїв тексту й зіставлення їх з поведінковими нормами нашого суспільства;

- прогнозування психологічного впливу тексту на співрозмовника;
- виявлення прийомів гармонійного спілкування;
- висловлення власного ставлення до змісту тексту;
- добір коментарів;
- “переведення” тексту з одного стилю в інший;
- переведення тексту в інший формат: схему, малюнок, таблицю тощо);
- виявлення слів і виразів-конфліктогенів;
- створення власного висловлення тощо.

Для роботи на уроках пропонуємо різні форми подання тексту: текст-зразок, деформований текст, базовий текст (потребує лексичного наповнення, змістових чи композиційних змін), текст незакінчений [2, с. 3-4].

Лінгводидакти доводять, що “ключові компетентності є ключем до успішної адаптації особистості в суспільстві, індикатором, за яким можна визначити готовність і здатність її функціювати в основних сферах життя, наприклад, економічній, соціальній, духовній. З огляду на це має змінитися функція застосування тексту на уроці української мови з інформаційно-репрезентаційної на когнітивно-спонукальну, оскільки знання вже є не самоціллю, а засобом досягнення певної мети [5].

У лінгвістиці текст визначено як категорію, що показує “мову в дії”. Саме ця якість тексту й дозволяє зробити мовленнєве середовище не штучним, а природнім. Прагнення вчителя до того, щоб на уроках української мови звучало зразкове мовлення, виражається в ретельному доборі дидактичного матеріалу, що, як свідчить практика, найчастіше є собою невеликі уривки художніх творів.

У цьому контексті особливої уваги потребує проблема визначення тематики вірцевих текстів як потужного засобу створення розвивального мовленнєвого середовища. Радимо дотримуватися пропорційності вірцевих текстів класиків художнього слова (Багряного І., Гончара О., Сверстюка С., Сухомлинського В., Костенко Л., Симоненка В., Стуса В., Франка І., Шевченка Т. та ін.) і сучасників (Вдовиченко Г., Гридіна С., Долик Л., Дочинця М., Жайворона М., Мацко І., Слави Світової та ін.).

Методично виправданим є використання на уроках української мови прецедентних текстів, тобто загальновідомих хрестоматійних текстів, відтворених в інших художніх творах, у мовленні людей з високим рівнем мовленнєвої й загальної культури, що мають надособистісний характер, тобто широко відомих оточенню певної особистості, включаючи її попередників і сучасників [7, с. 216].

Не втрачають ваги тексти, спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості: про культуру пам’яті, збереження національних традицій, екологічної проблематики і т. ін. Для сучасних старшокласників особливо важливо розширювати тематичне поле, щоб зміст прочитаного викликав світлі почуття, позитивні емоції, відчуття гармонії з довкіллям, допомагав сформувати оптимістичне світосприйняття, демонстрував схвалені суспільством норми поведінки, популяризував людські чесноти. Суттєвим чинником виникнення інтересу до навчаль-

ного матеріалу є його емоційне забарвлення. Спостереження за освітнім процесом переконують у тому, що цікавими для учнів старших класів є тексти про сучасні досягнення, відкриття, професії, правила збереження здоров'я, тайм-менеджмент, індустрію краси й моди, основи фінансової грамотності та ін.

Критеріями добору текстів вважаємо високий рівень їхнього інформативного насичення, актуальність, доступність, що забезпечує можливість адекватного сприймання змісту твору синхронно з його читанням, виховний потенціал, наповнення дидактично значущими мовними одиницями відповідно до теми уроку, урахування психологічних особливостей реципієнтів – адресатів мовлення, досконалість відбору мовних одиниць у створенні тексту відповідного стилю й жанру мовлення, здатність тексту бути об'єктом пошукової діяльності учнів, спроможність тексту спонукати учнів до словесного самовдосконалення, лінгвокреативності. Важливим критерієм добору текстів вважаємо наявність у ньому проблеми, шляхи розв'язання якої учні повинні запропонувати самостійно.

Системне використання текстового матеріалу сприяє ознайомленню учнів із особливостями зв'язку висловлення й готує їх до глибокого розуміння класичних і створення власних текстів. Саме в процесі роботи з текстом формуються предметна й ключові компетентності учнів, розвивається їхня емоційна сфера й духовний світ.

Літ.: 1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів. 2001. 2. Голуб Н.Б. Робота з текстами на уроках української мови у процесі вивчення синтаксису й пунктуації у 8-9 класах // Українська мова і література в школі. 2017. №1. С. 2-8. 3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. 3-е изд., пересмотр. М.: МПСИ. 2010. 448 с. 4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. М.: ЛКИ. 2010. 264 с. 5. Попова Л.О. Принципи формування текстотворчих умінь учнів старшої школи. Українська мова і література в школі. 2018. №3. С. 22–26. 6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. 2010. 844 с.

7. КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДРУЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

О.М. Горошкіна

Концепція “Нова українська школа” пропонує тригранну модель випускника школи – особистість, патріот та інноватор. Кожен навчальний предмет має виважувати свої змістові, педагогічні й дидактичні ресурси на спроможність досягти таких результатів. Щоб успішно реалізувати мету й завдання, потрібно забезпечити розвиток особистості, що виявляється в якісній зміні її діяльності.

Особистісна парадигма передбачає організацію освіти, зосереджену на особистості учня, його самобутності, унікальності, неповторності, суб'єктивності. Здобувши освіту, кожен підліток має усвідомлювати себе, свої властивості, схильності, бути обізнаним із багатьма суспільними процесами, усім, що його

оточує, уміти оцінювати (критично мислити) й на основі системного критичного мислення формувати систему ставлень.

В умовах традиційного навчання підручник був основним джерелом інформації, тренажером для закріплення засвоєних у класі теоретичних відомостей. Це й зумовило чітку структуру тогочасних підручників української мови: спочатку стисло подано теоретичні відомості в текстовому варіанті або як таблиці, схеми, потім вправи, спрямовані на закріплення здобутих знань і вироблення в учнів визначених чинною програмою вмінь і навичок.

У компетентнісному вимірі традиційні функції підручника розширюються, відповідно цей засіб набуває інших функцій, оскільки має навчити учнів “діяти за межами навчальних сюжетів і навчальних ситуацій” (В. Болотов) [1]. Сучасний підручник української мови є не тільки засобом репрезентації наукових здобутків лінгвістики, адаптованих відповідно до вимог чинної програми, а й мотиватором для набуття загальнонавчальних умінь і навичок, розвитку критичного мислення, “інформаційним кейсом”, текстові ресурси якого дають змогу учневі усвідомити мову як динамічну багатофункційну систему, упевнитися, що в мові зафіксовано і збережено результати людської діяльності, вербалізовано історичний досвід, переконатися, що досконале володіння мовою в майбутньому сприятиме життєвому й професійному становленню. З огляду на це провідною метою сучасного підручника української мови є не стільки формування міцних знань, скільки готовності учнів застосовувати ці знання, а також формувати визначені чинними програмами вміння: вільно, комунікативно доречно користуватися українською мовою в різних життєвих ситуаціях, самостійно знаходити необхідну інформацію з різних навчальних предметів, критично аналізувати й зіставляти її, систематизувати, трансформувати й використовувати відповідно до поставлених цілей, планувати власну освітню діяльність, самоорганізовуватися, моделювати свою поведінку для реалізації успіху в різних видах діяльності, зокрема мовленнєвій; розвиток здатності спільно вирішувати навчальні завдання, успішно взаємодіяти в колективі [9]. У сучасних умовах підручник стає засобом розвитку дитини, інструментом управління освітньою діяльністю учнів, навігатором у динамічних інформаційних потоках, засобом включення суб'єктів освітнього процесу до інформаційного середовища.

Оскільки сьогодні втрачено пріоритетність інформаційної функції підручника, перед авторами стоїть завдання: не просто подати учням готову інформацію, а запропонувати ефективні шляхи й підходи до оволодіння матеріалом. З огляду на те, що можливості інформаційно-комунікаційних засобів значно ширші, ніж традиційного підручника (в інтернетній мережі учень може ознайомитися з відомостями, запропонованими в альтернативних підручниках, довідниках, статтях), нам видається, що певну частину теоретичного матеріалу, оприлюдненого на спеціальних освітніх ресурсах, приклади різних видів письмових робіт, завдання, що передбачатимуть стилістичний експеримент або редагування, доцільно подати в підручнику за допомогою QR-кодів, запропонувавши спеціальну графічну по-

значку – піктограму. Обов'язковим складником сучасного підручника української мови мають бути покликання на інші інформаційні джерела – словники, текстові масиви, відеоролики, а також різноманітні засоби унаочнення інформації, наприклад: хмари тегів, моделі, схеми, таблиці тощо.

Упровадження компетентнісного підходу забезпечує посилення прикладного характеру мовної освіти, що уможливорює використання теоретичних знань як практичного засобу пояснення мовних явищ і розв'язання проблем, застосування досвіду успішних дій у конкретних мовленнєвих ситуаціях, переорієнтування з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі. Це, відповідно, стає імпульсом для розроблення підручника української мови, який відповідав би високим соціальним очікуванням і став для учня особистісною програмою саморозвитку. Зміна ролі теоретичних знань зовсім не означає зниження їх рівня або спрощеного способу подачі в шкільному підручнику. Навпаки, увага до відповідних мовних засобів вираження тих самих значень, до відтінків семантичного плану, обов'язкове використання здобутих знань у конкретних ситуаціях спілкування роблять знання більш міцними, дієвими, а їх засвоєння мотивованим.

Підручники авторського колективу Інституту педагогіки НАПН України (Голуб Н., Горошкіна О., Новосьолова В.) вирізняються концептуально, а саме такими ознаками:

1. В основі підручника – концепція компетентнісно орієнтованого навчання української мови. Оскільки будь-яка компетентність контекстна, автори пропонують моделі ситуацій, варіанти контекстів, сприятливих для формування й вимірювання сформованості компетентностей.
2. Посилення соціокультурного вектора, що є орієнтиром у доборі текстів, які своїм змістом дають змогу задіяти світоглядно значущі культурологічні, суспільні важелі, занурити учнів (хай у штучний) контекст сучасних викликів і поставити в ситуацію вибору, формуючи готовність до них.
4. З огляду на те, що мовними досягненнями ХХІ століття визнано значний словниковий запас, критичний аналіз прочитаного/почутого матеріалу; спілкування за допомогою різноманітних медіа; формування й захист власної думки; поставлення продуманих запитань; ведення конструктивної дискусії [1, с. 139], у кожному параграфі вміщено постійну рубрику “Слово дня” для збагачення активного словника учнів питомою українською лексикою. Комплексні вправи на основі текстів передбачають критичний аналіз прочитаного, висловлення власних думок і формування системи ставлень, активне обговорення життєво важливих проблем.
5. Підручник спрямований на ціннісно-емоційний розвиток, формування внутрішньої мотивації, осмислення дієвості кожного слова (впливовість слова, слова-конфліктогени, цілющість, естетика слова).
6. Креативний характер завдань. Психологи [12] називають креативність джерелом сенсу життя. По-перше, тому, що саме креативність породжує більшу частину того, що цікаво, важливо і властиво людині. По-друге, креативність

важлива тим, що беручи участь у творчому процесі, людина відчуває, що живе насичено. Саме креативність дає людині натхнення, почуття, близьке до відчуття ідеальної самореалізації. Креативність залишає нам результат, що робить наше життя багатшим і складнішим.

7. Проекція на формування інноватора. Ураховуємо головні риси успішного інноватора (за Т. Вагнером): допитливість (*звичка ставити правильні запитання з метою досягнення повного розуміння, усвідомлення*); співробітництво (*починається з уміння слухати і вчитися в того, хто має інший досвід і навички*). асоціативне або інтегративне мислення; схильність до активних дій та експериментування. На формування їх автори пропонують індивідуальну, парну й групову роботу, моделюють ситуації, у яких необхідно заявити про своє ставлення, прийняти рішення, взяти на себе відповідальність.

На особистісний розвиток школярів спрямовано матеріали додатків, що містять елементи програми саморозвитку, структурні компоненти параграфів (цілевизначення і рефлексія), тексти і домашні завдання на вибір тощо.

Загалом підручник скеровано на показники рівнів сформованості предметної і ключових компетентностей учнів: знанневий, когнітивний, ціннісний, емоційний і поведінковий, що вивичує його з-поміж інших і дає підстави називатися інноваційним підручником [4].

Інноваційність підручників української мови авторського колективу співробітників Інституту педагогіки НАПН України визначають такі компоненти:

- 1) мотивування життєвої доцільності кожної мовної й соціокультурної теми (мотивуємо ми або спонукаємо до цього учнів);
- 2) обов'язковість таких оргдіяльнісних компонентів, як цілевизначення, планування, припущення (гіпотеза) й рефлексія, що формують в учнів навички й звичку організовувати власну освітню діяльність, прогнозувати результати й контролювати себе;
- 3) урізноманітнення способів подання матеріалу;
- 4) вивчення матеріалу мовної змістової лінії сплановано на текстовій основі, комплексна робота з текстами передбачена на кожному уроці;
- 5) активне використання прийомів активізації самостійної роботи учнів, стимулювання самостійного пошуку;
- 6) система вправ спрямована на формування вмінь, передбачених чинною програмою; надання переваги творчим та аналітичним вправам;
- 7) завдання підручника системно спрямовані на формування *оргдіяльнісних (регулятивних)* умінь (цілевизначення, планування, прогнозування, саморегулювання, рефлексія тощо); *загальнонавчальних* (пошук інформації, вибір способів розв'язання проблеми, осмислене читання, визначення необхідної інформації, поділ інформації на основну й другорядну, розмежування необхідної (важливої) й зайвої (надлишкової) інформації, вільне орієнтування в інформаційному полі, сприйняття тексту, структурування знань, виявлення і формулювання проблеми), *логічних* (аналіз об'єктів з ме-

- тою виділення ознак, підведення під поняття, виведення висновків, виявлення й аналіз проблеми; виявлення причинно-наслідкових зв'язків; побудова ланцюжкових суджень; добір доказів; висування гіпотез і обґрунтування їх та ін.), *комунікативних* (визначення намірів комунікантів, налагодження контакту, визначення цілей, формулювання запитань та ін.);
- 8) для виконання завдань передбачено різні форми діяльності – колективну, парну, індивідуальну;
  - 9) зміст текстів і речень актуалізовано за допомогою завдань, що супроводжують їх, привертають увагу до моральних аспектів, естетичного значення, емоційного спрямування;
  - 10) мінімізовано завдання репродуктивного характеру;
  - 11) наявність різнорівневих завдань і вправ;
  - 12) забезпечення права учнів на вибір (можливість вибору тексту, завдань, домашніх вправ тощо) [3].

Усвідомлюючи важливість підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання, чимало авторів підручників у кінці кожного розділу пропонують комплексні завдання на текстовому матеріалі або тестові завдання, що допомагають учням повторити вивчений матеріал і перевірити свої знання. Тести доцільно винести на QR-коди, що дасть змогу зменшити обсяг підручника, а учням відразу виконати завдання й перевірити правильність відповідей.

Структурним компонентом сучасних підручників української мови є QR-код, водночас постає питання розроблення критеріїв структурного й змістового “наповнення” QR-кодів.

Загальновідомо, що традиційний паперовий підручник має відповідати жорстким вимогам щодо обсягу, ваги. Це дещо обмежує авторів у доборі варіативності вправ для різних категорій учнів. Перспективним вважаємо матричний принцип доповнення підручника текстовим дидактичним матеріалом, коли учням запропоноване одне спільне завдання, а вони виконують його на матеріалі різних за тематикою текстів (залежно від уподобань та інтересів учнів 10-11 класів, або від орієнтування на майбутню професію), представленими на QR-кодах. Або ж учні – члени малої академії наук (МАН) – можуть отримати додаткову інформацію про видатних мовознавців, лексикографічні й довідкові видання, цікаві методично адаптовані відомості з сучасного мовознавства тощо. У контексті змін до “Українського правопису” на QR-кодах доцільно розмістити відповідну інформацію, що уможливить сприймання учнями мови як динамічного явища, яке постійно розвивається.

Виділяємо такі принципи добору інформації на QR-код: уникнення надлишковості й додавання важливої інформації, пріоритетності адекватного відображення дійсності, комунікативної значущості повідомлюваного, його ролі у формуванні ключових та предметної компетентностей учнів, новизни, доступності, емоційності.

Важливо, щоб підручник української мови формував культуру історичної пам'яті, сприяв становленню національної ідентичності молодого покоління

українців. Одним із складників підручника мають стати “завдання, ілюстрації, які б формували в учнів уявлення тягlosti історії української мови від найдавніших праслов’янських часів до сьогодення, виховували б культуру історичної пам’яті, національно орієнтовану мовну особистість і її мовну свідомість, патріота, здатного до критичного мислення” [2, с. 49].

Зміст підручників має спонукати учнів до застосування знань, що зумовлює добір особистісно значущих для них завдань, спрямованих на оволодіння конкретним практичним досвідом; збільшення питомої ваги завдань, що не мають однозначних правильних відповідей.

Яскравою ознакою сучасного підручника української мови є широке й різноманітне використання текстового матеріалу – засобу навчання, що має значний дидактичний потенціал. Прагнення авторів підручників до того, щоб на уроках української мови звучало взірцеве мовлення, виражається в ретельному доборі дидактичного матеріалу, що, як свідчить практика, найчастіше є уривками цікавих текстів різної жанрово-стильової належності.

Основним принципом побудови сучасних підручників української мови вважаємо текстоцентричність, що передбачає використання релевантних текстів різної жанрово-стильової належності.

У лінгводидактиці вироблено ефективні стратегії смислового читання й роботи з текстом, наприклад: стратегія пошуку інформації і розуміння прочитаного передбачає такі кроки, як визначення теми, головної думки, мети, призначення тексту; формулювання тези, що виражає загальний його смисл; смислове згортання інформації, висловленої в тексті; стратегія перетворення й інтерпретування інформації містить такі кроки, як структурування текстів з використанням списків, заголовків, покликань; перетворення текстового масиву в інші форми представлення інформації – таблиці, схеми, хмари тегів тощо, інтерпретування тексту, що передбачає зіставлення й протиставлення переданої в тексті інформації; стратегія оцінювання інформації передбачає вміння пов’язувати інформацію, вміщену в тексті, зі знаннями, наявними в учнів і здобутими ними з інших джерел, пошук аргументів для доведення власного погляду, оцінювання змісту й форми тексту, використання автором мовних засобів, висловлення власної думки про текст. Означені стратегії реалізуються через уведення таких прийомів, як виділення ключових слів у тексті, маркування тексту (я знаю і розумію; я знаю, але не дуже розумію (цей матеріал є складним для мене), я не знаю (цей матеріал новий для мене), заповнення таблиці “Знаю – хочу дізнатися – дізнався (дізналася)”, добір заголовка до тексту, сенкан, кластер тощо. Важливо, щоб ці прийоми застосовували під час навчання української мови в ліцеї систематично, а не епізодично.

Лит.: 1. Болотов В. А., Сериков В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. № 10. С.8-14. 2. *Видайчук Т.Л.* Формування історичної пам’яті в учнів старших класів засобами підручників української мови [Електронний ресурс] Режим доступу: 3. *Голуб Н.Б.* Шкільний підручник як засіб реалізації завдань компетентнісного навчання української мови учнів ліцею // Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти: збірник наукових праць (за матеріалами всеукраїнської

науково-практичної інтернет-конференції) / За ред. К.Я. Климової. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 4. Голуб Н.Б. Компетентнісні характеристики підручника української мови для учнів ліцею (рівень стандарту) / Проблеми сучасного підручника: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 14 травня 2019 р. К.: Педагогічна думка. 2019. С. 35-37. 5. Гончаренко С. Український педагогічний словник [гол. ред. С. Головка]. Київ: Либідь, 1997. 373 с. 6. Горошкіна О. Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі // STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA, vol. VIб: 2019. pp. 93-102. С. 95. 7. Караман С. Тихоша В. Технологія створення підручників і посібників для поглибленого вивчення української мови в гімназії // Дивослово. 2001. №4. С. 36-38. 8. Леонтьев А.А. Место психологии в современной науке о чтении / А.А. Леонтьев // Проблемы социологии и психологии чтения. – М.: Книга, 1975. – С. 39-46. 9. Пентилюк М. І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція навчання української мови в системі профільної освіти: проект // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2006. №9-10. С. 76-84. 10. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб./ Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт. 2015. 320 с. 11. Українська мова (рівень стандарту). Програма з української мови для 10-11 класів мови ЗНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/> 12 Чиксентмихайи М. Креативность. Поток и психология открытий и изобретений. [Пер. с англ. И. Ющенко]. М.: Карьера Пресс. 2013. 528 с.

8. ОСВІТНІ ДОСЯГНЕННЯ УЧНІВ ЛІЦЕЮ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Н.Б. Голуб

Відповідно до засад компетентнісного підходу освітній процес спрямований на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані *ключові* (їх формують на всіх уроках), *галузеві* (визначають специфіку галузі “Мови і літератури”; їх формують у процесі вивчення всіх предметів галузі) і *предметна* (на уроках української мови формують компетентність з української мови) компетентності.

Актуальність проблеми контролю й оцінювання освітніх досягнень з української мови визначають такі причини:

1. Відірваність оцінювання від загальної ідеї освітнього процесу.
2. Тестове (знаннєве) ЗНО перешкоджає впровадженню у практику навчання інноваційних методик.
3. За результатами тестового (знаннєвого) ЗНО не постає конкретна людина з її особистими досягненнями, результатами “формування” й “розвитку”, закладеними у цілі загальної середньої освіти.
4. Результати знаннєвого ЗНО презентують нам, наскільки вчитель добре впорався з роллю ретранслятора знань, а не координатора, наставника у створенні кожним учнем індивідуальної траєкторії особистісного розвитку.
5. Учитель є заручником ЗНО, за результатами якого оцінюють його роботу.
6. Учень не є повноцінним суб’єктом освітнього процесу, оскільки він не усвідомлює власної відповідальності за результати своєї діяльності.

7. Знаннєве спрямування ЗНО сприяло виникненню “армії” репетиторів і появи тисячних тиражів одноманітної (нерідко низькопробної) методичної літератури.
8. Змінилися ключові навички, що визначають грамотність людини: ними на сьогодні є не читання, письмо й арифметика, а вміння критично мислити, здатність узаємодіяти, комунікабельність, здатність творчо підходити до будь-якої справи та ін.[1]

В умовах компетентнісного навчання привертають увагу наукові проекти в галузі діагностики й дослідження компетентностей. Зокрема, Дж. Равен пропонує нову концептуальну схему аналізу й діагностики людського ресурсу. Особливістю її є надання вирішального значення цінностям людини [5], [6].

Патрик Гриффін, професор Мельбурнського університету, керівник міжнародного наукового проекту з оцінювання й формування навичок і компетентностей XXI століття (ATC21S), дослідник проблеми навичок XXI століття, в одному з інтерв'ю зазначає, що розробити тести для вимірювання розумових навичок нижчого рівня (напр., запам'ятовування) значно простіше, ніж виміряти креативність, новаторство, лідерство, роботу в групі [2].

Формування компетентностей не обмежує освітній процес здобуванням знань, набуттям умінь і навичок, а передбачає водночас усвідомлення й прийняття цінностей, крізь призму яких формується ставлення до себе й до світу, закладається світоглядна база, формується життєва позиція; розвиток емоційного світу дитини, без чого неможливий інтелектуальний розвиток; набуття досвіду використання знань і умінь, у результаті чого має бути сформована поведінка, адекватна запитам суспільства.

Відповідно предметом діагностики й контролю є *зовнішні* освітні продукти учнів (оцінювання предметної компетентності) і їхні *внутрішні* характеристики (оцінювання ключових компетентностей). Рівень освіченості як атрибут особистості визначають насамперед результати її внутрішнього розвитку.

За основу беремо чотирирівнісну структуру компетентності:

- *знаннєвий вимір* (характеризує володіння теорією мови);
- *діяльнісний вимір* (виявляє здатність застосовувати здобуті знання, набуті вміння й навички для розв'язання проблем у конкретних ситуаціях);
- *емоційно-ціннісний вимір* (дає змогу з'ясувати ставлення особистості до себе, до всього, що її оточує; здатність регулювати власні емоції, відчувати, осмислювати й адекватно реагувати на все, що оточує, узгоджувати свої дії з духовними й моральними цінностями);
- *поведінковий* (здатність ініціювати певні дії й реалізувати їх; приймати самостійно рішення й відповідати за них; усвідомлювати й аналізувати різні життєві ситуації, виявляти в них проблеми і розв'язувати їх, демонструючи водночас свої позитивні характеристики: почуття власної гідності, повагу до гідності іншої людини, патріотизм, чуйність, чемність, емпатію тощо).

Компетентнісний підхід вивичує не інформованість учнів, а функційну грамотність. Отже, найвищої оцінки заслуговує учень/учениця, що не лише виявляє знання теорії мови, демонструє практичні вміння й навички, але й водночас демонструє ціннісне ставлення до мови як державотворчого чинника, засобу пізнання й спілкування, збереження культурних цінностей, засобу утвердження людини в соціумі й співвіднесення її з українським народом, нацією; активно послуговується мовою в усіх суспільних сферах.

Мотивація, цінності, знання, вміння, навички, емоції – категорії процесуального характеру, результативними на сьогодні є *вольові характеристики й моделі поведінки*, сформовані на основі засвоєних знань, сформованих умінь і навичок, сприйнятих і прийнятих цінностей.

Оцінювання (вимірювання) сформованості предметної компетентності з української мови здійснює вчитель української мови та літератури.

Оцінювання ключових компетентностей мають здійснювати психологи.

Оцінювання розглядаємо як процес співвіднесення реальних результатів із запланованими цілями.

Оцінка – умовно-формальне вираження результату.

Одним із компонентів діяльності учнів на уроці *самооцінювання*, у результаті якого вони самостійно співвідносять власні результати з поставленими цілями.

Виділяємо такі функції оцінювання:

- *діагностико-коригувальна* (визначає рівні навчальних досягнень учнів, прогалини в них, причини труднощів, шляхи подолання їх; виявляє рівні сформованості компетентностей учнів);
- *стимулювальна* (стимулює в учнів бажання покращувати власні освітні результати, відповідати за них);
- *сприяльна* (допомагає правильно сприймати помилки й невдачі, виявити прогалини у знаннях і вміннях);
- *моніторингова* (виявляє динаміку знаннєвого, діяльнісного, ціннісного, емоційного й поведінкового складників, що впливають на розвиток учнів);
- *мотивувальна* (мотивує в учнів пізнавальний інтерес, прагнення засобами української мови досягати успіху);
- *розвивальна* (впливає на формування діяльнісних і особистісних характеристик учня – відповідальності, активності, ініціативності, організованості, сумлінності, працьовитості, допитливості, чесності, чуйності тощо);
- *рефлексійна* (залучає учнів до самооцінювання; підтримує їхню високу самооцінку, сприяє впевненості в собі).

Виховну функцію пов'язують зі становленням внутрішнього світу особистості, засвоєнням культури (духовних цінностей, мови, переконань, соціальних настанов, норм поведінки, традицій, звичаїв). Це означає, що оцінка має впливати на становлення таких характеристик особистості, як уважність, старанність, охайність, працьовитість, норми спілкування і поведінки, навички співпраці, виконання статуту школи й ін. [4, с. 325].

Згідно з окресленими функціями оцінювання можна розглядати як один із засобів ефективного управління навчальним процесом, а не засобів налагодження дисципліни. Відповідно основною функцією оцінки є не контроль результатів і підбиття підсумків, а стимулювання покращення якості досягнень учнів, ефективний засіб зворотного зв'язку щодо ступеня власних досягнень і як засіб самооцінювання.

Характерною рисою сучасного суспільства, за висновками вчених, є зростання інтересу до психологічного ресурсу людей, тобто ефективної поведінки. За висновками Дж. Равена, на практиці “опис особистісно важливих для людини типів поведінки і видів компетентностей, які вона проявляє у процесі досягнення бажаних цілей, дає набагато більше корисної інформації, ніж якась загальна оцінка. Такий опис радикально відрізняється від бального оцінювання” [5, с. 263].

Учений висловлює припущення, що поведінку найкраще можна зрозуміти шляхом виявлення цінностей людини, її уявлень і очікувань, також тих компонентів компетентності, які вона схильна спонтанно проявляти, прагнучи досягти важливих для себе цілей. Для того, щоб цей ресурс нарощувати, потрібні інші підходи, інші методики й нові поняття, одним із яких є компетентність.

За визначенням Дж. Равена, компетентність “складається з багатьох компонентів, багато з яких є незалежними один від одного, частина є ближчою до когнітивної сфери, інша – до емоційної; ці компоненти можуть значною мірою замінювати один одного як складники ефективної поведінки. Що більше таких компонентів людина залучає у процесі досягнення цілей, то ймовірніше, що вона цих цілей досягне” [5, с. 253].

Образ об'єкта контролю формують дві взаємопов'язані частини: образ мети, змісту контролю й образ учня. Перший складник виформовується на вимогах стандарту й навчальної програми, другий – конкретизують здібності, настанови, мотивації, цінності й потреби учня, особистісні характеристики й поведінкові норми. На практиці ж образ учня розглядають лише як результативний показник діяльності вчителя.

Відповідно до завдань сучасної школи продуктом навчальної діяльності “є структуровані й актуалізовані знання, покладені в основу вмінь розв'язувати нагальні завдання в різних сферах науки й практики” [3, с. 225]. Водночас учні-психологи продуктом вважають “внутрішні новоутворення психіки й діяльності в мотиваційному, ціннісному і смисловому планах [3, с. 225]”. Отже, продукт навчальної діяльності учнів формує суб'єктний досвід школярів. У цій ситуації результатом називають “поведінку суб'єкта – це або відчуття потреби (інтересу, включеності, позитивних емоцій) продовжувати цю діяльність, або небажання, ухилення, уникання [3, с. 225]”.

Концепція “Нова українська школа”, Держстандарт і чинна програма декларують, що освітня галузь в Україні компетентісно орієнтована, відповідно результатами є компетентності й вимірюванню мають підлягати всі складники його, а не лише знанневий. Якщо в пояснювальній записці Держстандарту й програми

співіснують два поняття – “предметна компетентність” і “ключові компетентності”, то й на етапі контролю це має бути враховано.

На сьогодні дискусійним є не питання об’єктивності й неупередженості тестового контролю, а проблема здатності чинних тестів показати реальну картину досягнень у розвитку учнів, сформованості в них компетентностей, а не знаннєвого компонента їх.

Згідно з особливостями нових підходів рівень підготовки учнів маємо оцінювати з охопленням таких аспектів:

- 1) особистісних і системно-діяльнісних результатів (ключові компетентності);
- 2) предметних результатів (предметна компетентність).

Особистісні результати, на наш погляд, мають бути відображені в таких проявах:

- повага до України, її законів і правопорядку;
- активна громадянська позиція, високі патріотичні почуття, готовність служити своїй Батьківщині, захищати її інтереси;
- володіння державною мовою, ціннісне сприйняття її, спілкування нею у всіх суспільних сферах;
- повага до історії, культури, традицій, інших цінностей українського народу й етносів, які проживають на території України;
- бережне ставлення до природи рідного краю, своєї країни;
- активна позиції в охороні довкілля;
- здоровий спосіб життя, турбота про власну безпеку й безпеку інших людей;
- висока культури людського спілкування, дотримання етичних норм;
- здатність до самоосвіти, самореалізації й творчої праці;
- повага до старшого покоління, турбота про молодших, доброта і чуйність у ставленні до інших;
- уміння адекватно оцінювати особливості соціального середовища, протистояти антигромадським та антигуманним явищам, деструктивним діям та ін., тобто все те, що прописано у ключових компетентностях.

Виділяють такі прояви *системно-діяльних* результатів:

- 1) володіння системою мовних і мовленнєвих знань та сфер застосування їх з метою самореалізації, самоідентифікації, розв’язання життєвих проблем, налагодження стосунків з однолітками і старшими людьми;
- 2) уміння працювати з інформаційними джерелами (добирати, вивчати, аналізувати, обробляти, структурувати, синтезувати і використовувати наукову й іншу інформацію);
- 3) володіння методами учіння (цілевизначення, цілереалізація, проектування, конструювання дослідження, творче застосування, рефлексія тощо);
- 4) володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями;
- 5) володіння комунікативними стратегіями і тактиками.

Системно-діяльні результати визначають досягнення учнів у предметних олімпіадах, на мовних курсах за вибором, як результат виконання творчих на-

вчальних проєктів, а також інших видів дослідницької діяльності, що можна фіксувати в портфоліо.

Предметні результати зазвичай відображено в шкільному журналі.

Під час розроблення критеріїв оцінювання варто б узяти до уваги рівні пізнавальних досягнень Б. Блума:

1. *Знання* – запам'ятовування, упізнання і відтворення інформації.
2. *Розуміння* – здатність установлювати зв'язок одного матеріалу з іншим, перетворювати його із одної форми вираження в іншу, переводити його з однієї “мови” на іншу (наприклад, зі словесної у графічну, математичну і навпаки); показником розуміння може також бути інтерпретування матеріалу (пояснення, короткий виклад), прогнозування майбутніх наслідків, що впливають із наявних даних.
3. *Застосування* – уміння використовувати вивчений матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях; застосування правил, методів, уміння структурувати матеріал на складники понять, законів, принципів, теорій.
4. *Аналіз* – виділення частин цілого, виявлення взаємозв'язку між ними, осмислення принципів організації цілого; виявлення помилок чи огріхів у логіці міркувань, різниці між фактами і наслідками та ін.
5. *Синтез* – комбінування елементів, щоб одержати ціле з новою системною властивістю; наприклад, новим продуктом може бути повідомлення, план дій, нова схема тощо.
6. *Оцінювання* значення того чи іншого матеріалу для конкретної мети, логіки побудови матеріалу, значущості продукту діяльності і т.д. [7].

Одним з важливих компонентів критерійного оцінювання, є *самооцінювання* як важливий, невід'ємний для розвитку особистості компонент, що дає змогу людині усвідомлювати себе, зважувати й співвідносити можливості своїх фізичних сил, розумових здібностей, учинків, мотивів і цілей своєї поведінки, свого ставлення до самого себе й інших людей. Практика самооцінювання на уроках важлива для формування багатьох ключових компетентностей.

Зміна освітніх орієнтирів, посилення психологічного компонента передбачає залучення фахівців-психологів до процесу розроблення інструментарію з контролю й оцінювання результатів навчальної діяльності учнів.

Лит.: 1. Голуб Н.Б. Контроль як важлива ланка процесу навчання української мови в школі // Українська мова і література в школі. 2017. №3. С. 2-6. 2. Гриффін П. Навьки XXI века: новая реальность в образовании. Режим доступу: <http://stepup.press/social/item/979-navyki-khkhhi-veka-novaya-realnost-v-obrazovanii>. 3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. 3-е, изд., пересмотр. М.: МПСИ. Воронеж : МОДЭК, 2010. 448 с. 4. Меньев А.Ф. Категории дидактики. Научная монография для спецкурса по педагогике в системе дистанционного обучения для студентов педагогических специальностей. изд. 2-е, испр. и доп. М., 341с. 5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. Пер. с англ. М.: Когито-Центр. 2002. 396 с. 6. Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы. Пер. с англ. М.: Когито-Центр. 1999. 144 с. 7. Таксономія Блума – Режим доступу https://uk.wikipedia.org/wiki/Таксономія_Блума.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Голуб Ніна Борисівна
Горошкіна Олена Миколаївна

Концепція
навчання української мови учнів ліцею

Верстка — Коломієць А. П.
Обкладинка — Лук'яненко Л. В.

Підписано до друку 10.12.2019 р. Формат 60x90 1/16
Гарнітура Minion. Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. 4,55 арк.
Наклад 300 пр.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ,
вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-82
e-mail: book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників,
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009

